

## УРОКИ

№ 1–2 (37–38), січень — червень, 2014 р.

## ГОЛОКОСТУ



УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

ДО МІЖНАРОДНОГО ДНЯ  
ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ

Учасники Круглого столу. Микола Тімков,  
Олександр Трухан

27 січня 2014 року Український центр вивчення історії Голокосту в співпраці з Goethe-Institut Ukraine в Києві провів Сьомий щорічний Круглий стіл «Українське суспільство та пам'ять про Голокост: наукові та освітні аспекти». Як відомо, такі Круглі столи були започатковані Українським центром вивчення історії Голокосту разом з Представництвом Організації Об'єднаних Націй в Україні у 2008 році та присвячені Міжнародному дню пам'яті жертв Голокосту. Саме з того часу в Києві проводяться щорічні творчі дискусії з приводу розвитку вивчення та викладання проблематики історії Голокосту на теренах сучасної суверенної України, а також про стан культури пам'яті про Голокост в модерному українському соціумі. Вже за традицією участь в роботі Круглого столу взяли науковці, вчителі, громадські діячі, студенти з різних куточків України. Пропонуємо шановним читачам один з відгуків учасника Круглого столу.

ВЧИМОСЯ ПАМ'ЯТАТИ  
(Нотатки з Круглого столу)

На наш погляд, рефлексії Миколи Тімкова, викладача історії з Хмельницького, досить влучно демонструють високий інтелектуальний та емоційний стан цьогорічного Круглого столу. 27 січня 2014 року актуальність уроків історії, уроків минулого постала перед українським суспільством як ніколи гостро. Тема Голокосту, осмислення подій тотального геноциду в роки Другої світової війни, стали важливим та болючим в часи боротьби за свободу та права людини в нашій країні, в часи Майдану та Революції Гідності...

Не кожен громадський активіст здатен і повинен науково осмислювати минуле та сьогодення. Утім, певно, багато науковців України нині зрозуміли, що здатні й повинні мати та висловлювати свою громадянську позицію. Це й не могло бути інакше, коли йдеться про Український центр вивчення історії Голокосту, який, працюючи в статусі громадської організації, є водночас науково-освітньою установою. А відтак громадська трибуна закономірно стає академічною кафедрою чи, як в умовах нашого буремного сьогодення, скоріше кафедра перетворюється на трибуну. Мова, звісно, не про стрибки в річища політичної кон'юнктури, а про чесне реагування на виклики часу з погляду істориків, правознавців, філософів, політологів — словом, пізнавачів суспільства в його минулому, сучасному й майбутньому. А нинішні виклики є надто суворими для всіх нас.

Саме тому традиційний для Центру Круглий стіл, присвячений Міжнародному дню пам'яті жертв Голокосту, став цьогоріч особливим. 27 січня 2014 року освітяни, науковці й громадські діячі зібралися в Києві на вже сьомий такий форум. За доброю традицією останніх років він проводився в столичному Гете-Інституті й відбувався у співпраці з Фондом Конрада Аденауера (представництво в Україні) та за підтримки посольства Держави Ізраїль.

Ще вирував Майдан і вже були перші жертви протистояння, проте навіть тоді важко було уявити, які виняткові випробування насуваються на Україну... Про те, що відбувалося на вулицях столиці, не можна було не думати, це не можна було оминати. Тому, природньо, про необхідність осмислення не лише минулого, а й важливість погляду через уроки цього минулого на день нинішній йшлося, зокрема, у вступному слові директора Українського центру вивчення іс-

торії Голокосту д-ра Анатолія Подольського. Не утрималися від нагадування про сучасні реалії й присутні на Круглому столі високі представники дипломатичних місій в Україні — посольств Держави Ізраїль, Федеративної Республіки Німеччина та Швейцарської Конфедерації, а також директор Гете-Інституту в Києві пані Вера Багаліантц.

Учасники форуму хвилиною мовчання вшанували пам'ять загиблих у кривавих сутичках у столиці. Тоді їх були ще одиниці — тих, перших, що відкрили трагічний відлік Небесній сотні...

Суспільно-політична ситуація в Україні вплинула й на структуру Круглого столу. За словами д-ра А. Подольського, організатори свідомо намагалися в такий спосіб підкреслити громадянський контекст запланованих на цій зустрічі подійних дискусій.

Отже, робота Круглого столу складалася з трьох сесій, які доволі умовно могли б бути названі науковою, освітянською та суспільно-політичною. У певному сенсі присутнім було запропоновано розглянути проблематику й уроки Голокосту ніби трьома поглядами: поглядом науковця-громадянина, освітянина-громадянина і громадянина-державника.



Під час роботи Першої сесії. Максим Гон, Михайло Тяглий, Віталій Нахманович

Перша сесія була присвячена історії Голокосту в Україні в контексті дослідження людини, суспільства і держави. Її модератором став Віталій Нахманович, провідний науковий співробітник Музею історії міста Київ та відповідальний секретар Громадського комітету «Бабин Яр», а в дискусії взяли участь відповідальний редактор часопису «Голокост і сучасність» Михайло Тяглий та завідувач кафедрою політичних наук Рівненського державного гуманітарного університету проф. Максим Гон. Впало в очі, що присутні на Круглому столі шкільні вчителі (особливо ті, що вперше брали участь у таких зустрічах) вірогідно очікували від виступаючих свого роду «рапорту» про досягнення української історіографії в царині дослідження Голокосту. Натомість доповідачі запропонували надто критичний погляд на стан сучасної історіографії Катастрофи. Констатуємо досягнення, вони зауважили, що дослідження часто-густо зводяться до вузьких локальних тем, переважає регіональна тематика, а не проблемний підхід. Це дозволяє глибше вивчити регіональні особливості Голокосту в Україні, скласти повніше уявлення про географію і топографію терору, але залишає осторонь багато факторів, які впливають на людину в часи

екстремі, зокрема, психологічних. Без комплексного міждисциплінарного погляду на проблему геноциду євреїв на теренах України важко говорити про належну інтеграцію історії Голокосту в наративи власне сучасної української історії. Крім того, наука і суспільне життя існують наче в паралельних світах, самоусвідомлення сучасного українського суспільства відбувається без засвоєння уроків минулого, серед яких і уроки Голокосту.

Викладання історії Голокосту в контексті громадянського виховання стало темою другої сесії Круглого столу (модератор — Віталій Бобров, координатор освітніх програм Центру). Серед іншого, йшлося про проектну діяльність як засіб реалізації цього завдання. Анна Ленчовська (Фонд Шоа Університету Південної Каліфорнії, Інститут візуальної історії та освіти) презентувала мультимедійний навчально-методичний посібник для вчителів «Де починаються права людини: уроки історії і сучасні підходи», а Микола Тімков (НБК № 10 м. Хмельницький) — проект «Захистимо пам'ять», присвячений захисту та меморіалізації місць масових поховань євреїв України періоду Другої світової війни (див. про це попередні числа бюлетеня). Говорячи про пошук можливостей пізнавати історію Голокосту з учнями і розмаїття підходів до такого пізнання, виступаючі наголошували на важливості формування ціннісних орієнтацій юних громадян.

Третя сесія, що пройшла під модеруванням директора УЦВІГ д-ра Анатолія Подольського, стосувалася усвідомлення уроків Голокосту в контексті сучасної суспільно-політичної ситуації в Україні і закономірно виявила більше проблемних запитань, аніж рецептів їхнього розв'язання. У подійній дискусії взяли участь пп. Віталій Нахманович і Михайло Тяглий. Мовилося про формальне ставлення державних інституцій України до теми Шоа, конфлікти пам'ятей намагання обійти дражливі аспекти історії Голокосту і Другої світової війни загалом в суспільній свідомості. (До чого призводить державна байдужість і подібна «позиція страуса» ми з боєм спостерігаємо нині, коли історія стала інструментом внутрішньополітичної та геополітичної гри, а історична пам'ять — аргументом у кривавих конфліктах). Як відшукати оптимальний інструментарій для збереження пам'яті про трагедії минулого, щоб не розколювати, а зцементувати українське суспільство, щоби ця пам'ять сприяла побудові громадянського суспільства, дотриманню прав людини, вихованню толерантності? Навколо цього варто дискутувати відверто. В. Нахманович також торкнувся проявів антисемітизму в наші дні, а М. Тяглий вів мову про віддзеркалення Голокосту в свідомості поколінь, спричинені Катастрофою психологічні травми і комплекси, можливості їх зняття.

Варто відзначити й активність освітян, які активно долучалися до дискусій і, порушуючи в своїх запитаннях різноманітні проблеми, пропонували своє бачення окремих питань.

Навчаючись історії, вчимося пам'ятати. Ми чомусь звикли до банальності слова «актуальність». Сучасність у жорстокий спосіб довела, що обговорювані на Круглому столі теми є насправді актуальними. Є сподівання, що і словосполучення «наукова громадськість» також вже не буде для нас звичним кліше.

Микола Тімков,  
історик, м. Хмельницький



## НАУКОВІ ТА ОСВІТНІ ПРОЕКТИ ЦЕНТРУ

## НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ СЕМІНАР ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ ІСТОРІЇ І СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН З НАГОДИ ПОЧАТКУ ПРОЕКТУ «ГЕНОЦИД РОМІВ (ЦИГАН) В ДОБУ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ (1941–1944): ДОСЛІДЖЕННЯ, ВИКЛАДАННЯ, УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ»

26 січня 2014 р. в приміщенні Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України Український центр вивчення історії Голокосту провів навчально-методичний семінар для викладачів історії і суспільних дисциплін з нагоди початку проекту «Геноцид ромів (циган) в добу окупації України (1941–1944): дослідження, викладання, увічнення пам'яті».

Незважаючи на дуже непросту ситуацію в країні, приїхати до Києва та взяти участь у семінарі зголосилися викладачі навчальних закладів різних рівнів — як середніх загальноосвітніх, так і вищих навчальних закладів, — а також кілька студентів та аспірантів з різних регіонів України. Семінар тривав повний робочий день та містив як історико-теоретичні лекційні заняття з нацистської расової політики (к.і.н. Анатолій Подольський), історії ромів та геноциду ромів України (координатор проекту Михайло Тяглий), так і методичні практикуми, впродовж яких учасники мали



*Практикум проводить голова Жидичинської громадської організації «Розвиток» І. Майданець*



*Заняття проводить керівник Центру к.і.н. А. Подольський*

змогу ознайомитися з особливостями ромської культури та історичної пам'яті, методикою пошуку тих, хто пережили нацистський геноцид а також очевидців (к.і.н. Наталія Зіневич), з правилами запису усноісторичних свідчень та оформлення отриманих джерел (к.і.н. Тетяна Пастушенко). Своім досвідом пошуку та запису свідків геноциду ромів на Волині поділилася учасниця семінару, заступник голови Волинської організації УТОПІК, голова Жидичинської громадської організації «Розвиток» Іраїда Майданець.

Учасники семінару обговорили аспекти організації дослідної та краєзнавчої роботи на майбутнє в регіонах України та перспективи отримання різних результатів — від записів спогадів очевидців та збору і накопичення місцевих краєзнавчих свідчень до підготовки дослідних робіт учнями під керівництвом викладачів та тематики їхніх досліджень.

## ВИСТАВКА «ГОЛОКОСТ ОЧИМА ДІТЕЙ»

У січні — лютому 2014 року в Меморіальному комплексі «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» експонувалася виставка учнівських творчих робіт щорічного шкільного конкурсу «Історія і уроки Голокосту», зібраних за різні роки. Ця виставка була підготовлена ще минулого року завдяки зусиллям Українського центру вивчення історії Голокосту та Громадського комітету «Бабин Яр» і вперше демонструвалася в Музеї Шолом-Алейхема в Києві.

Насамперед, це творчі роботи старшокласників середніх навчальних закладів з усієї країни, що не перший раз беруть участь в Конкурсі «Історія і уроки Голокосту». Їх художні твори — це результат спільної наполегливої творчої співпраці учня та вчителя, конкурсанта та його наукового керівника... У цих роботах ми маємо можливість побачити та відчувати ставлення юних людей до сенсу життя, розуміння добра і зла, до цінності людського життя, як найвищої категорії існування людства, до збереження та



захисту прав людини. Все це молоді автори показали через свої творчі, художні праці, присвячені долі українського єврейства в добу Другої світової війни та німецької окупації України...



Науковці Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» проводять значну роботу у висвітленні проблем Голокосту та долі єврейського народу в роки Другої світової війни на теренах України. У стінах Меморіалу щороку відбуваються заходи, приурочені Міжнародному дню пам'яті жертв Голокосту. Це і тематичні реліквійно-документальні виставки, презентації серії книжок відомого дослідника

І. Левітаса «Праведники Бабиного Яру» та роману А. Кузнецова «Бабин Яр», а також гуманістично-музейна акція «Історія Голокосту в Україні у роки Другої світової війни. Музейні аспекти» для молоді та студентів з різних європейських країн та багато інших актуальних проєктів.

Значна частина заходів реалізована завдяки багаторічній співпраці музею з Українським центром вивчення історії Голокосту.

Останнім результатом спільних зусиль стало проведення виставки «Голокост очима дітей», яка розгорнулася в Меморіальному комплексі з 23 січня до 18 лютого 2014 р., створена до Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту.

Основа експозиційної площі становили учнівські творчі роботи, надіслані до Українського центру вивчення історії Голокосту на Міжнародний конкурс учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту» ім. І.Б. Медвинського. У 2001 р. київський учитель Ілля Борисович заснував конкурс, який нині проводиться з різними партнерами — Євроазійським єврейським конгресом, Посольствами Ізраїлю, США тощо.

Охочі змогли ознайомитися також із роботами номінантів шкільного конкурсу дослідницьких робіт, просвітницьких та творчих проєктів «Бабин Яр: людина, влада, історія», який відбувся в 2011 р.



Відкриття виставки

Не залишили байдужими відвідувачів серії малюнків Альони Довжик, Ольги Радченко, Олени Булгакової, Валентини Куліш, а також роботи Ольги Новак та Іллі Адашкевича, Ірини Демидик, Любові Артюхової, Катерини Пікінер та інших.



Творче заняття на виставці

Кожен із представлених авторів передав власне бачення трагедії, яку довелося пережити євреям у роки Другої світової війни в Україні та світі.

13 лютого 2014 р. на базі виставки відбулося інтерактивне заняття для учнів гімназії імені Степана Васильченка (м. Ічня Чернігівської області), у якому взяли участь 27 гімназистів. Після екскурсії по виставці та головній експозиції музею учні на папері передали власне враження від побаченого та почутого. Найкращі малюнки відзначені призами.

Загалом упродовж 23 січня — 18 лютого з матеріалами конкурсних робіт, що налічували 52 малюнки, 8 віршів, 7 творчих робіт та 2 скульптурні композиції, ознайомилися 3 627 відвідувачів.

Сподіваємося, що наша креативна співпраця не обмежиться зреалізованими проєктами, а й триватиме надалі, утілюючись в оригінальних ідеях та планах.

*к.і.н. Віталій Гедз  
провідний науковий співробітник  
Меморіального комплексу  
«Національний музей історії  
Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»*

## XIV ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНКУРС УЧНІВСЬКИХ РОБІТ «ІСТОРІЯ І УРОКИ ГОЛОКОСТУ» ім. І.Б. МЕДВИНСЬКОГО

17–18 травня 2014 року в Києві вже за давньою традицією відбувся фінал щорічного XIV Всеукраїнського конкурсу учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту» ім. І. Б. Медвинського. В фінальній частині Конкурсу взяли участь близько ста учасників (конкурсанти та їх наукові керівники, учасники Жюри) з 15 областей України. В черговий раз партнером УЦВІУ в проведенні нашого Конкурсу став Євро-Азійський Єврейський Конгрес. Пропонуємо Вам, шановні читачі, деякі з відгуків та рефлексій щодо цього щорічного Конкурсу

\* \* \*

У травні цього року відбувся фінальний етап XIV Всеукраїнського конкурсу учнівських робіт «Історія та уроки Голокосту» ім. І. Б. Медвинського. Мабуть, у кожного учня-фіналіста та його наукового керівника залишилися свої неповторні враження від участі у конкурсі. Оскільки, мені випала честь виступити у ролі рецензента здійснених учнівських досліджень та члена журі, наважусь і я висловити свій погляд на ті роботи, які мені довелося рецензувати, та озвучити свої враження від захисту робіт конкурсантами.

Перш за все, цей конкурс запам'ятовується доброзичливою, теплою й творчою атмосферою, яка панувала протягом двох днів публічного захисту робіт. Й ця атмосфера зовсім не виключала, а навпаки стимулювала, часом доволі гострі дискусії, які відбувалися не тільки під час самого захисту робіт, але й в ході позаконкурсного спілкування між членами журі, конкурсантами та їх науковими керівниками.

Протягом двох днів з уст майже всіх членів журі лунала фраза, що всі конкурсанти, які були запрошені на фінальну частину конкурсу, є переможцями. Дійсно, до публічного захисту робіт були запрошені конкурсанти, чії роботи рецензентами були оцінені за відповідними критеріями, викладеними в «Положенні про організацію та проведення XIV Всеукраїнського конкурсу учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту» ім. І. Б. Медвинського», не нижче семи балів. Серед учнівських робіт, які заслуговували на увагу й безперечно мають певну наукову цінність, я особисто виділив роботи Пугач Вероніки, Сахневич Світлани, Пронькіної Антоніни, Решетник Оксани, Безушко Богдана, Шолохової Анастасії. Звичайно, що здійснення такого високого рівня наукового дослідження



Конкурсанти зі своїми науковими керівниками

учнями, є неможливим без постійного й методично грамотного керівництва з боку вчителя, який виконував роль наукового консультанта. Тому слід відмітити професійну діяльність таких педагогів, як: Фридман І. Л., Оксамитного Ю. А., Стрілець А. А., Ситник Е. В., Жмайло Н. В., Савицької І. М. Заважу, що я згадав імена конкурсантив та їх наукових керівників, які захищали свої роботи тільки в одній із секцій «Історія Голокосту в Європі та Україні. Регіональні дослідження».

Саме для робіт цих конкурсантив було характерним чітке формулювання мети й завдань дослідження, логічність й структурованість викладу матеріалу, авторське бачення й розуміння контексту подій, що відбулися в роки Другої світової війни на території України. Всі без винятку конкурсанти, чії роботи були допущені до публічного захисту, проявили високий рівень вмінь здійснювати дослідницьку й аналітичну діяльність під час відбору матеріалу й написання роботи з обраної теми.

Мені також довелося рецензувати дослідницькі роботи учнів з різних регіонів України. Тому можна говорити про певні типові помилки, допущені учнями під час написання роботи. Саме ці помилки не дали можливості юним дослідникам написати роботу, яка б могла претендувати на те, щоб бути допущеною до фінального етапу конкурсу. Серед таких типових помилок я б виділив наступні:

1. Невідповідність між метою, завданнями й змістом роботи. Досить часто формулювання мети й завдань роботи свідчило про її занадто реферативний характер та зміст. В окремих випадках й сам автор, називав у вступі та висновках свою роботу рефератом. Завдання, поставлені й сформульовані за допомогою таких вербальних конструкцій як «створення загальної картини», «висвітлення та систематизація», «підсумувати», «розглянути», «розповісти» тощо, не давали можливості авторам зосередитися на конкретних питаннях. У найбільш кричущих випадках залишалося до кінця незрозумілим, на яку взагалі тему писалася робота, адже назви й зміст окремих розділів не мали безпосереднього відношення до заявленої теми. Мабуть, нам, вчителям історії, слід ретельніше формувати й розвивати вміння учнів проводити дослідження згідно із загальноприйнятими нормами, та вчити учнів відрізняти дослідження від реферату, який готується до уроку історії.
2. Використання незначної кількості джерел і літератури під час написання роботи. Мова йде про те, що здійснити дослідження, навіть учнівське, на основі 5–7 джерел й при цьому отримати змістовні й оригінальні висновки, які повинні мати самостійний характер, досить складно за такої обмеженої джерельної бази.



3. Неосмислене використання Інтернет-джерел, які першими попадали в поле зору юних дослідників після отримання пошукових результатів. Якщо до цього додати механічний переклад з російської мови на українську, що скоріше за все здійснювався за допомогою різноманітних Інтернет-програм для перекладу, тексти окремих робіт набирали гумористичне забарвлення. Подібні речі змушують задуматися, чи вміють наші учні критично оцінювати знайдені ними Інтернет-ресурси.
4. Незадовільне оформлення роботи. Типовою помилкою було те, що учні не формували текст своєї роботи. До цього типу помилок слід також віднести, що юні дослідники не посилалися на використані джерела, з яких було узяті цитати та статистичні дані. Крім того, досить часто учні розміщували в тексті роботи ілюстрації та іншого роду наочний матеріал без пояснюючих підписів, або ж ці ілюстрації не мали безпосереднього зв'язку з текстом.

У цілому подібні роботи можуть бути розцінені як перший крок учнів на шляху оволодіння навичками дослідницької діяльності й написання повноцінної роботи з обраної теми.

Сам же конкурс «Історія і уроки Голокосту» ім. І. Б. Медвинського і можливість поспілкуватися з талановитою молоддю надихає й сповнює надією. Адже, якщо ми маємо учнів, що пишуть такі чудові роботи, ми безперечно зможемо побудувати цивілізоване суспільство, в якому не буде місця нетерпимості, шовінізму та ксенофобії.

*Десятов Дмитро,  
к. пед. н., вчитель-методист, доцент кафедри  
суспільствознавчої освіти  
Миколаївського обласного інституту післядипломної  
педагогічної освіти.*

\* \* \*

### Холокост — боль всех поколений

Наши соотечественники, порой, даже хорошо образованные, дети и взрослые, не могут помнить об уничтожении миллионов людей в середине XX века просто потому, что ничего или почти ничего не знают об этом. В неведении они пребывают из-за недостатка информации. Многие страницы истории вырваны из учебников. Проведение Украинским центром изучения истории Холокоста ежегодного Всеукраинского конкурса ученических исследовательских и творческих проектов — одна из возможностей сохранить память об одной из величайших трагедий — Катастрофе восточноевропейского еврейства и геноциде ромов (цыган) во время Второй мировой войны. Разумеется, Конкурсу предшествовала огромная, напряженная просветительская работа сотрудников Центра.

XIV Всеукраинской конкурс ученических работ «История и уроки Холокоста» проходил в трудное для Украины время. Многие участники Конкурса не смогли приехать из-за ситуации, сложившейся во многих регионах нашей страны. Творческих работ в этом году было подано на Конкурс меньше чем в предыдущие годы. Тем не менее, многие присланные произведения изобразительного искусства

заслуживают самой высокой оценки. Несколько работ, в которых недостаточно раскрыта тема Холокоста, не были допущены к участию в Конкурсе, даже не смотря на вполне приемлемый художественный уровень.

Как лучшие были отмечены работы, в которых наиболее полно была раскрыта тема Холокоста и отличающиеся высоким художественным уровнем исполнения. Нужно отметить, что, как правило, высокую оценку жури получают серии, циклы работ. Одна работа вряд ли может говорить о глубинном проникновении в тему.

Как одна из лучших работ отмечена серия «HOLOCAUST» Шкуропаты Маргариты, ученицы 9 класса Дивочковской ЗОШ I–II ст. Черняховского района Житомирской области, руководитель — Олишевская Наталия Николаевна. Работы выполнены в необычной для заявленной темы технике — инкрустации бисером и крупами. Нужно отметить мастерское владение автором такой необычной техникой исполнения. Цветовое, тональное композиционное решение каждой работы заслуживает самой высокой оценки.

Многие работы, которые претендуют на участие в Конкурсе, авторы присылают небрежно оформленными, на смятых листах бумаги, что вряд ли говорит об уважении к зрителю, к жури Конкурса, к собственному произведению. Маргарита избежала и этой ошибки.

Также заслуживает самой высокой оценки серия работ «Дневник Анны Франк. Послание из прошлого ради будущего» Чухно Марии и Телешевой Натальи, учащихся СОШ №151 г. Харькова, руководитель — Антоненко Людмила Юрьевна. Серия работ — последовательный рассказ о трагической судьбе Анны Франк, дневник которой стал обличающим документом, и в то же время, литературным произведением, известным во всем мире.

Еще одна работа, которая заслужила высокую оценку жури — цикл графических работ «Война глазами Якова — узника минского гетто» Кушнер Александры, ученицы 11 класса, ГУО Гимназия №21 г. Минска. (Руководители — Ганкина Инесса Ароновна и Зонова Ирина Александровна). В рисунках, прежде всего, хочется отметить мастерское владение автором приемами графического искусства. Казалось бы, хаотичное нагромождение линий и пятен, контрастное тональное решение, создают в каждом рисунке потенцию тревоги, трагичности. В каждом листе есть завершенность, явно хорошо продуманный сюжет, но, в то же время, есть и то, что очень важно для произведения изобразительного искусства — импровизация и кажущаяся легкость исполнения.



*Всі учасники Шкільного конкурсу. Загальне фото*

Робота Тарасюка Євгенія ученика 10 класу Озернянської гімназії Житомирського району Житомирської області також отримала високу оцінку журі. (Руководитель — Лещенко Галина Андреевна). Гафические листы, представленні на Конкурсе под общим названием «Детство, опаленное войной» привлекают зрителя мастерством исполнения. Нужно отметить, что автор вполне профессионально владеет техникой рисунка карандашом — техникой достаточно сложной для начинающего художника. .

Конечно же, хочется выразить уважение и благодарность всем участникам Конкурса — работа над такой «недетской», сложной, трудно поддающейся осознанию тематикой как тематика Холокоста — подвластна далеко не каждому даже взрослому, состоявшемуся художнику.

*Ирина Климова,  
зав. отделом «Музей Шолом-Алейхема»  
(филиал Музея истории города Киева)*

\* \* \*

Скільки минуло років... Багато написано книжок, знято кінофільмів, зроблено досліджень, але досягнути всю трагедію Голокосту неможливо... З кожним роком відкриваються все нові й нові, раніше невідомі факти та деталі... Хоча, залишилося зовсім мало свідків цієї трагедії, але пам'ять ніколи не згасне у наших серцях... Можна назвати захист наших робіт не конкурсом, а вечором пам'яті, не змаганням між школярами, а доброю бесідою між людьми, які досліджують минуле і хвилюються за майбутнє... І тоді тебе охоплюють невимовні емоції, зовсім різні, неймовірні... З одного боку важко на серці, коли слухаєш роботи конкурсантів, очі переповнюються сльозами, а у горлі стоїть величезний ком відчуття болю минулого... Але з іншого боку, ти знаєш, що тут тебе вислухають і зрозуміють, адже завдяки атмосфері



*Вручення сертифікатів та призів лауреатам  
Шкільного конкурсу*

толерантності, взаємопідтримки та доброти, люди, які знайомі всього кілька хвилин, стають друзями на все життя... І тоді хочеться спілкуватися, слухати, говорити...

Для мене XIV Всеукраїнський конкурс «Історія і уроки Голокосту імені І. Б. Медвинського» — це чуйні, надзвичайно розумні й талановиті учасники та вельмишановні, здавалося б, такі суворі та поважні члени журі, які насправді дуже привітні й добрі. Хочеться подякувати за величезну роботу організаторам конкурсу, які поширюють серед молоді ідеї любові, дружби, доброти, поваги один до одного, саме тих почуттів, яких так не вистачає у нашому суспільстві...

Дякувати Богові, що на своєму життєвому шляху я зустріла людей, які змінили мій світогляд... Тому, частіше кажіть своїм рідним добрі слова, обіймайте їх, бережіть. Цінуйте кожен мить!

*Надія Плющик,  
лауреат Конкурсу*

## Секція «Трагічна доля ромів на теренах окупованої України під час Другої світової війни». Учасники і переможці. Враження від роботи секції



У рамках XIV Всеукраїнського щорічного конкурсу дослідних і творчих робіт ім. І.Б. Медвинського, що його провів 17–18 травня 2014 р. Український центр вивчення історії Голокосту, вже вдруге відбулася окрема секція, присвячена долі ромів окупованої України, цього разу завдяки підтримці німецького фонду «Пам'ять, відповідальність та майбутнє».

Цього року цей захід — як і загалом весь конкурс — відбувалася на тлі важких та трагічних подій, що ускладнювали звичне життя та вимагали спрямування зусиль багатьох з нас на часом більш негайні та актуальні потреби, аніж підготовка та написання дослідних робіт. Імовірно, саме цим пояснюється невелика кількість учасників конкурсу,

та зокрема, його «ромської» тематичної секції. Із сумом та жалем на стадії планування конкурсу ми, його організатори, день від дня отримували повідомлення від наших колег зі східних областей країни про фізичну неможливість доїхати до Києва для особистої участі у захисті підготовлених досліджень. Врешті-решт, з сьомі підготовлених на конкурс робіт за тематикою дослідження геноциду ромів до Києва спромоглися доїхати лише три учасники зі своїми науковими керівниками. Стосовно четвертої конкурсантки — з міста Дружківка Донецької області — організатори та члени журі «ромської» секції вирішили спробувати зімпровізувати та влаштувати виступ та захист даної роботи за допомогою сучасних технологій комунікації — власне кажучи, по Скайпу.

Незважаючи на все вищесказане, ті роботи, що були представлені та захищалися протягом роботи секції, продемонстрували певне зростання якості дослідження, розуміння тематики та методологічних підходів до дражливої теми історії геноциду ромів, навіть у порівнянні з середнім



Лауреат конкурсу Р. Бондарчук та переможець секції (1 місце) Р. Кушнірук. Фото Н. Л. Соколовой.

рівнем учнівських робіт аналогічної тематики на попередньому конкурсі торік. Членами журі виступали старший науковий співробітник Інституту української археографії і джерелознавства НАН України к.і.н. Наталія Зіневич, керівник Українського центру вивчення історії Голокосту к.і.н. Анатолій Подольський, координатор проекту «Геноцид ромів (циган) в добу окупації України (1941–1944): дослідження, викладання, увічнення пам'яті» Михайло Тяглий.

Представляємо та вітаємо лауреатів та переможців конкурсу за рішенням журі, а також їхніх наукових керівників:

- **Лауреат секції «Трагічна доля ромів України під час Другої світової війни» Роксана Бондарчук (м. Миколаїв). Тема роботи: «Доля ромів на території Миколаївської області». Науковий керівник — Н. Л. Соколова;**
- **Третє місце на секції «Трагічна доля ромів України під час Другої світової війни» посіла робота: автор — Олександр Сургов (м. Миколаїв), тема «Параймос — циганська fuga смерті». Науковий керівник — К. М. Данилова;**
- **Друге місце на секції «Трагічна доля ромів України під час Другої світової війни» посіла робота: автор — Марія Воцана (м. Дружківка Донецької обл.), тема «Боротьба циган проти нацизму (на основі документальних матеріалів)». Науковий керівник — Н. Г. Макарова;**
- **Перше місце на секції «Трагічна доля ромів України під час Другої світової війни» посіла робота: автор — Роксолана Кушнірук (с. Жидичин Ківерцівського району Волинської обл.), тема «Параймос на Волині. Відтинки і пам'ять». Науковий керівник — І. М. Майданець.**

Висловимо кілька вражень щодо представлених на секції робіт, а також побажання на подальшу роботу наукових керівників з учнями та підготовку роботи.

По-перше, в роботах спостерігається намагання зберегти дослідний баланс між загальноісторичною тематикою,

контекстом та місцевим історичним матеріалом. І, звісно, будь-яка робота виграє, якщо вона презентує саме місцевий матеріал — наприклад, оригінальні свідчення очевидців (ромів або неромських свідків геноциду), публікації з місцевої преси, фото місць масових розправ з ромами або пам'ятних знаків, що були встановлені на цих місцях. Але, часто-густо трапляється так, що на стадії підготовки роботи вчителі з учнями не можуть знайти той самий місцевий матеріал, свідків і т.п. У такому випадку не слід відмовлятися від дослідження, адже написані лише на вторинній літературі роботи про загальні сторінки нацистської антиромської політики, її еволюцію у Третньому райху або Румунії періоду Антонеску, порівняння різних регіонів окупованого СРСР та виконання націонал-соціалістичної антиромської програми, багато інших тем, — теж вітаються організаторами конкурсу; головне, щоб робота була добре написаною та належним чином оформленою.

По-друге, і у використанні відомостей з вторинної дослідницької літератури, і особливо при уведенні до наукового обігу власноруч зібраних свідчень, аудіо- або відеоінтерв'ю, особисто зібраних фото украй важливо до-



Переможець секції (III місце) О. Сургов. Фото Н. Л. Соколовой

тримуватися правил оформлення та посилань на ці джерела. У багатьох роботах часто трапляється так, що навіть оригінальні матеріали, що були зібрані авторами робіт, подані у тексті неправильно: наприклад, до фото не зазначено місце та дата зйомки, місце зберігання; до аудіосвідчення не додана вичерпна інформація про те, хто дав свідчення та де і у якому вигляді воно зберігається, не отримано дозвіл від інформанта на використання запису розмови з ним. Все це суттєво знижує цінність роботи, і навіть якщо вони містить цікавий та цілком оригінальний матеріал, все ж, на жаль, не може претендувати на призове місце. Важливо також, аби численні додатки, які супроводжують роботу, не перевищували (як це теж інколи трапляється) обсяг основної частини та були безпосередньо пов'язані зі змістом роботи. Всі ці та багато інших методичних рекомендацій, так само як і орієнтовний перелік тем для учнівських робіт, містяться на окремому вебсайті Українського центру вивчення історії Голокосту для вивчення геноциду ромів на теренах окупованої України за адресою <http://romagenocide.com.ua/>

Незабаром на вебсайті проекту буде відкрито окрему сторінку «Конкурс учнівських робіт-2014», на якій відвідувачі сайту матимуть змогу ознайомитися з повнотекстовими версіями робіт призерів секції «Трагічна доля ромів на теренах окупованої України під час Другої світової війни».

Михайло Тяглий,  
науковий співробітник Центру, член журі секції





## НАУКОВІ ПОДІЇ

**ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА.  
СЛІДИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ В УКРАЇНІ**

*Молоді німецькі історики, політологи та журналісти відвідали деякі місця в Україні, що були пов'язані зі злочинами сталінського та нацистського режимів, а також разом з українськими колегами провели спільні лекції, круглі столи тощо. В організації цієї наукової подорожі до України допомогли німецьким науковцям Інститут історії України НАНУ та Український центр вивчення історії Голокосту. Вашій увазі пропонуємо певний аналіз цього візиту з боку німецьких колег.*

У травні 2014 року наша група, що складалась з 11 учасників з різних міст Німеччини, приїздила в Україну.

Полеміка про злочини німців у період нацизму є невід'ємною частиною сучасних німецьких дебатів. Звичайно, прихований антисемітизм у Німеччині все ще широко поширений і навіть сьогодні партії з расистськими і людиноненависницькими ідеями успішно здобувають голоси. Однак на відміну від кілька десятиліть тому вже неможливо заперечувати злочини нацистів або піддавати стигматизації окремі групи потерпілих, не потрапляючи при цьому в маргінальні кола. Тим не менш, це не означає, що всім категоріям жертв в німецькій колективній пам'яті відводиться однакове місце. Коли наша група, що складалась з молодих журналістів і науковців, зібралась минулого року, щоб зайнятися темою німецьких злочинців в Україні, ми швидко зрозуміли, що зокрема жертвам з території колишнього Радянського Союзу як і раніше не віддається належна шана. Занадто багато постраждалих були забуті, занадто багато тих, що вижили, ніколи не отримали відшкодування. Особливо у відношенні жертв німецьких акцій депортації та примусової праці, відкидання вини і заперечення цих фактів все ще достатньо поширене в широких колах населення Німеччини.

Проект, який ми хотіли б коротко представити, поставив собі завданням діяти активно і зробити свій внесок проти забуття. Насамперед, ми хотіли домогтися того, щоб світ не забував говорити про винних у цьому геноциді. Переважна більшість німецько-фашистських злочинців, які скоїли свої злочини на території сучасної України, ніколи не були притягнуті до відповідальності. Тим часом більшість з них померли, їм ніколи не довелось відповідати перед судом або перед німецьким суспільством — не кажучи вже про українське.

Тому пам'ять про вчинені німцями злочини в Україні також означає пам'ять про провал німецької держави і більшості тих, хто народився після 1945 року. Проте перед тим, як домагатись належної пам'яті про ці злочини, потрібно знати і розуміти.

Виходячи з питання про ідеологію та світогляд націонал-соціалістів, ми мали на меті зайнятися вивченням аспектів примусової праці, Голокосту й окупації. Ми прагнули знайти зв'язок між німецькими розповідями про окупацію в Україні та досвідом, дослідженнями і слідами окупації на місці. Для цього ми організували триденну конференцію в Києві у співпраці з Українським центром вивчення історії



*Під час роботи семінару*

Голокосту (УЦВІГ) та Інститутом історії України. Тільки дехто з нас бував в Україні до того, і з огляду на напружені актуальні події, за два тижні до початку проекту можливість його реалізації ще стояла під питанням.

Перший день, середа 14 травня 2014 року, був присвячений темі Голокосту. Він пройшов у приміщенні УЦВІГ. Керівник Центру доктор Анатолій Подольський відкрив програму вступом до тематики «Друга світова війна та Голокост в Україні».

По завершенні відбулась екскурсія по Бабиному Яру — колишньому місці масових страт, яку провів Віталій Нахманович, ведучий дослідник Музею історії Києва. Яр, що раніше знаходився за межами Києва, зараз є парком практично в центрі міста. Тридцять різних пам'ятників нагадують про різні групи жертв. 29 і 30 вересня 1941 року там було вбито 34 000 київських євреїв, Бабин Яр є найвідомішим символом Голокосту в радянському просторі. Проте, за словами Нахмановича, пам'ять про масові вбивства в Бабиному Яру недостатня і невідповідна. Однією з перешкод, на його думку, є теза про унікальність Голокосту. Нахманович відмічає, що в Бабиному Яру також були поховані жертви київського погрому, Голодомору та репресій з боку радянського режиму. Але тільки внаслідок масових розстрілів під час нацистської окупації це місце стало відоме у всьому світі. Така різноманітність груп жертв зробила неможливою уві-

чення пам'яті для всіх. За словами Нахмановича, Бабин Яр сьогодні в стані безладу; що, однак, відбиває нинішній стан українського суспільства. Значення цього висновку нам знову й знову було наочно продемонстроване у наступні дні. Очевидно, що протести на Майдані підняли питання про «національну ідентичність», так само вони зробили знову актуальними питання оцінки історичних діячів і подій на сьогоднішній день. Ідея поєднати пам'яті і сучасне суспільство була цікавою не в останню чергу тому, що вона спонукала нас до міркувань про німецький підхід до минулого. Зрештою, стандартизація пам'яті в Німеччині була передумовою для продуктивного використання історії в країні нащадків злочинців.



Екскурсія по місцях пам'яті на теренах Бабиного Яру

У другій половині дня Анатолій Подольський виступив з доповіддю про єврейське життя в Україні вчора і сьогодні. Подольський розповів, що наприкінці XIX століття в Україні жило три мільйони євреїв. Ситуація змінилася після київського погрому 1905 року та за панування радянської влади до 1941 року. Ідиш був заборонений, багато євреїв загинуло під час Голодомору або емігрували до Палестини та Німеччини. Донині багато євреїв не хочуть говорити про Голодомор і Голокост; на їх погляд, це спадщина Гітлера і Сталіна.

Наступним пунктом програми конференції став виступ Михайла Тяглого про переслідування та винищення ромів. Як розповів Михайло Тяглий, за даними перепису населення 1939 року на нинішній території України проживало близько 15 тисяч ромів. Їх точний підрахунок було провести складно, лише частина з них мала постійне місце роботи та проживання, інші кочували. До того ж, у ромів було багато етнічних підгруп. Політика нацистських окупантів по відношенню до ромів не була, на думку Тяглого, єдиною; спеціального наказу з винищення ромів не було (принаймні, його ще не було знайдено); втім, винищувальні ініціативи виникли одночасно у багатьох місцях. Наводячи з цього приводу думку німецького історика Міхаеля Циммерманна, Тяглий кваліфікує нацистські дії щодо ромів як «поліцентричний геноцид».

Другий день конференції 15 травня пройшов у приміщенні Інституту історії. У центрі уваги була тема «Примусова праця». Д-р Тетяна Пастушенко виступила з доповіддю про історію вербування, депортації та

працевикористання «остарбайтерів» з України в Німецькому Рейху та в самій Україні. Перший ешелон на вивіз українських працівників на підневільну роботу вихав 19.1.1942 року з Харкова. Якщо спочатку мова ще йшла про загітованих добровольців, то незабаром вже були введені норми на набір робочої сили, а з лютого та березня 1942 року розгорнулася кампанія з примусового вивозу. Влітку 1942 року вибіркова депортація йшла повним ходом, а з 1943 року ввели загальну трудову повинність для всіх. Матіс Еккельманн з Берлінської історичної майстерні описав на конкретному прикладі історію та умови праці українських примусових робочих на території аеропорту Темпельгоф в Берліні. З 1941 по 1945 роки там працювало 20000–25000 іноземних робітників, зайнятих на виробництві озброєння для авіапромисловості, більшість з них були депортовані з колишнього Радянського Союзу, переважно з України. Заслужують на увагу не тільки кількісні виміри цієї все ще мало вивченої сторінки примусової праці періоду нацизму. Слід також відзначити, як мало висвітлюється залучення до експлуатації примусових робочих такого важливого підприємства як німецька авіакомпанія Lufthansa, яка й досі відмовляється взяти на себе відповідальність за історію своєї власної фірми.

У наступному виступі Любов Сочка (Фонд «Взаєморозуміння і толерантність») окреслила основні питання та проблеми, які були пов'язані з виплатою компенсацій колишнім жертвам нацизму. Ця організація була посередником між німецьким урядом та українським населенням, а також зіграла суттєву роль у переговорах з приводу виплат грошових компенсацій колишнім примусовим робітникам.

Доповідь Катерини Кобченко (Університет ім. Шевченка) була присвячена сучасній політиці пам'яті в Україні. Розглянуте доповідачкою поведіння з радянськими символами та політичною інструменталізацією історично вагомих понять, зокрема таких як «фашизм», відкрила учасникам з Німеччини цікаву перспективу погляду на труднощі сучасних історичних (і політичних) дискусій.

Третій і останній день з центральною темою «окупація» почався з пішохідної екскурсії по Києву з акцентом на періоді німецької окупації. У двох наступних виступах йшлося про сімейні біографічні історії з двох дуже різних перспектив. Так, Ольга Пономарьова (Донецьк) розповіла про історію свого діда — колишнього остарбайтера та в'язня концтабору — та своє ставлення і сприйняття його біографії в родині.

Контраст до розповіді Ольги прозвучав у виступі Йоханнеса Шпора (незалежного журналіста з Берліна). Саме бажання критичного розгляду біографії свого діда Рудольфа Шпора, який входив до головного командування збройних сил німецької армії, привело автора ще минулого року в Україну.

Підняті під час конференції питання, пам'ять і сприйняття історії та її значення до сьогоднішнього дня були підсумовані учасниками під час заключної дискусії.

*Даріуш Оссамі,*

*Матіс Еккельманн, Йоханнес Шпор*

*Переклад з німецької: Любов Сочка*

## МЕХАНІЗМИ ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ І (НЕ)ЗАБУТТЯ

*Рівненський державний гуманітарний університет Всеукраїнською науковою конференцією «Політика пам'яті в теоретичному та практичному вимірах» започатковує надто важливу й актуальну традицію в університетському та академічному середовищі України. Мова про початок серйозних наукових студій з проблематики історичної пам'яті про Другу світову війну, зокрема про історію Голокосту, нацистський геноцид щодо українського єврейства в часи німецької окупації України. Пропонуємо Вам аналітичну статтю молодих українських науковців, істориків, що були учасниками цієї наукової конференції в Рівному.*

Задля узагальнення тих проблем, які обговорювалися учасниками I Всеукраїнської конференції «Політика пам'яті в теоретичному та практичному вимірах», котра відбулася 4 квітня 2014 р. в Рівненському державному гуманітарному університеті, правомірно використати назву книги П. Коннертона «Як суспільства пам'ятають».

Серед проблем, які обговорені учасниками конференції, — теоретико-методологічні виміри пам'яті соціальних груп та політики пам'яті. Зокрема, д.філос.н. Л. Шугаєва проаналізувала питання зв'язку часу й уявлень про минуле в історичній свідомості. Вона розмірковувала над питанням впливу наукового знання на становлення колективних уявлень про минуле, а також впливу на останні колективних стереотипів. В полі уваги вченої постали й інші питання. Серед них — проблеми феномену історичної культури, контролю над історичною свідомістю, подолання її кризи. Використовуючи судження німецького історика й методолога Йорна Рюзена, Л. Шугаєва стверджувала: «головним способом подолання кризи історичної свідомості є створення історичного нарративу через який досвід, котрий фіксується у пам'яті у вигляді окремих подій, формується у визначену цілісність і набуває сенсу».

Серед теоретичних проблем, які проаналізовані учасниками конференції, — публічна історія, егоїзм болю соціальної групи як інструмент консолідації «своїх» у стратегії політики пам'яті (В. Процюк), роль ностальгічного туризму в контексті функціональності етнічної пам'яті (Р. Синчук). Йшлося, зокрема, про влучність гіпотези А. Міхніка щодо особливості емоційного сприйняття страждань «своїх» у контексті об'єднуючих соціальну групу механізмів (останні трактувалися такими, що мають як об'єктивний, так і суб'єктивний — конструктивістський — характер), роль ностальгічного туризму в комунікації тих, хто проживає в різних країнах і є носієм спільних культурних цінностей,



*Під час виступу М. Тягло*

його місце в механізмах збереження національної ідентичності в умовах глобалізації.

Порівняно новій царині досліджень, що функціонує поза межами академічних співтовариств — публічній історії — присвятив свої роздуми к.і.н. В. Долід. На його думку, протягом останніх десятиліть історія перетворилася на своєрідний ресурс масової культури. Динамічно зростаюча кількість історичних фільмів, серіалів та романів, історичних комп'ютерних ігор тощо, загострення політичної боротьби навколо історичної спадщини — яскраве тому підтвердження. Одночасно, присутність у цьому історичному полі академічних істориків — незначна. Таким чином, публічну історію В. Долід інтерпретував не як науку, котрою займаються професіонали, а як частину публічного простору.

Окремий блок проблем, який обговорено учасниками конференції, — інституційні репрезентанти політики пам'яті. Розкрито, зокрема, діяльність у цьому контексті держави, окремих політичних парій та громадських організацій. Так, д.політ.н. М. Гон проаналізував особливості діяльності української держави в контексті збереження пам'яті про жертв Голодомору, Голокосту та Пораймосу. Спомини про останній на рівні індивідуальної, колективної та офіційної пам'яті проаналізовані представником Українського центру вивчення історії Голокосту М. Тяглим. Запроваджені механізми в нашій державі часів президентства В. Ющенка задля увіковічення пам'яті тих, хто загинув від голоду в 1932–1933 рр., розкрито к.і.н., доцентом О. Постельжуком.

Окремі доповіді учасників конференції були присвячені розкриттю місця тих чи інших подій у колективній («Пам'ять про жертви більшовизму» в комунікативному просторі міжетнічної взаємодії в Західній



*Президіум конференції. В. Нахманович, Р. Постоловський, М. Гон*



Україні» — д.політ.н. В. Гулай чи регіональній пам'яті окремих соціальних груп («Участь етнічних акторів Криму в реалізації політики пам'яті» — О. Гришук). Продуктивними були міркування А. Гарбарук та О. Осадчук щодо проблем політики пам'яті в діяльності сучасних польських національних товариств в Україні та меморативної складової партійного бренду КПУ.

Особливе зацікавлення учасників конференції викликали дискусії спричинені обговоренням війни пам'ятей та основних моделей політики примирення і «подолання минулого». Зачин обговоренню цих проблем завдав В. Нахманович, який виголосив доповідь за темою «Політика історичної пам'яті в сучасній Україні: конфлікт, компроміс чи диверсифікація?». Питання протистояння довкола вузлових проблем Другої світової війни на теренах України обговорювали д.і.н. О. Добржанський, к.і.н. О. Гуменюк, к.і.н. Т. Кузьма, С. Осіпчук та ін. Так, перша означила проблему своїх роздумів як «Мінне поле історії»: національно-державницька vs посткомуністична версії політики пам'яті», а друга — «Велика вітчизняна війна» в офіційному дискурсі сучасної України (2010–2013 рр.).».

Проблемне поле війни пам'ятей і «подолання» минулого доповнилося тими темами, котрі зумовлені перебігом суспільно-політичних процесів в окремих країн Європи (Бельгії, Чехословаччини, Іспанії та ін.). Важливим питанням, що розглянуто учасниками наукового форуму в цьому контексті, — проблема інтеграції української історичної пам'яті до загальноєвропейської, що є закономірним з огляду на євроінтеграційні прагнення України. Так, к.і.н. І. Десятничук зауважив, що послугування політиками конфліктогенним спадком минувшини із закликом виправити несправедливість може зумовити нові виклики в процесі подальшого українсько-польського примирення історичних пам'ятей останніх десятиліть. Водночас є велика виригідність суперечки між ЄС, який прагне пам'ятевої єдності навколо Голокосту та можливим прагненням України долучити до основ європейської історичної легітимності досвід радянського тоталітаризму з власним позиціонуванням як головної жертви Другої світової війни. Символічні жести примирення та врегулювання конфліктної минувшини, яких прагнутиме Європейський Союз від української сторони, неодмінно вимагатимуть дискусії в українському суспільстві щодо участі українців в антиєврейських та антипольських акціях в роки Другої світової війни подібно до дискусії, котра відбулася в Польщі на початку XXI ст.

Ще два тематичні блоки, що сформували концептуальний «корпус» конференції, — питання символічного простору держави в контексті меморативної політики та культурологічні проєкції пам'яті. В рамках першої з означених проблем більшість доповідей ґрунтувалися на наративі мікрорівня. Так, к.і.н. Н. Івчик з'ясувала роль слоганів і настінних написів у м. Рівне в контексті функціонування механізму комунікативної пам'яті групи; П. Губич презентував бачення ідеологічного потенціалу пам'ятників на прикладі символічного простору Здолбунщини; к.і.н. П. Долганов розкрив ідеологічну деколонізацію топонімічної системи вербальних маркерів міста, де проведено конференцію. Він, зокрема, охарактеризував процеси символічного переозначення адресних урбанонімів м. Рівне у період незалежності, представив учасникам



Учасники конференції

конференції тематичну класифікацію топонімічної системи його вербальних маркерів у радянський період та в умовах незалежної України. На основі порівняння системи адресних урбанонімів Рівного у двох часових проєкціях, П. Долгановим сформульовано висновки щодо ступеня їхньої ідеологічної деколонізації, а також визначено рівень внутрішньої деколонізації пам'ятевого простору міста у контексті наявності в ньому вербальних маркерів-репрезентантів поліетнічного минулого.

Ці проблеми розкриті на тлі теоретичних доповідей к.політ.н. А. Черній, що присвячувалася питанню пам'ятників як феномену соціальної пам'яті, та А. Медведовської, яка розкрила окремі аспекти процесу меморіалізації жертв Голокосту в Україні.

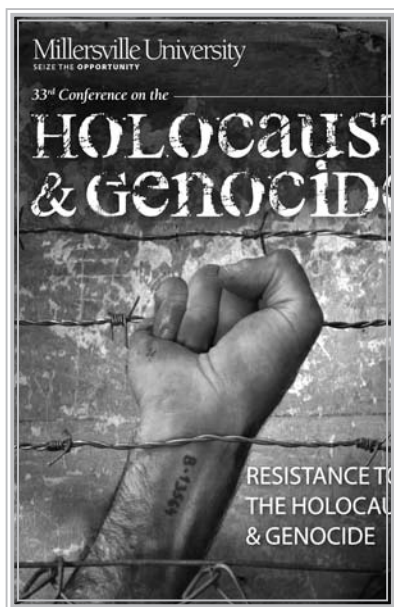
Культурологічні проєкції пам'яті були розкриті в двох дискурсах: релігійному (к.філос.н. І. Булига, к.політ.н. І. Ломака, М. Кондратюк) та літературознавчому. Так, д.політ.н. І. Монолатій розмірковував над питанням міста як суб'єкту політики пам'яті через призму української літературної традиції кінця XIX — початку XX ст., а д.філол.н. І. Захарчук розкрила культурологічні проєкції українського міліарного наративу.

Зрозуміло, однозначно оцінити роль конференції, що відбулася в Рівному в квітні 2014 р., важко. Передусім тому, що участі в ній не брали представники Українського Інституту національної пам'яті та зарубіжні вчені. Відтак на науковому форумі не прозвучали судження важливого інституалізованого суб'єкта політики пам'яті, не озвучено зарубіжного бачення тієї політики держави, котру реалізовує Україна. В епіцентрі уваги учасників конференції були головно питання комеративних практик, а остеронь осмислення залишилися механізми інструментів забуття.

І все ж можна стверджувати, що конференція, в якій брали участь дослідники з Києва, Львова, Івано-Франківська, Луцька, Дніпропетровська, Рівного, стала кроком в осмисленні вітчизняними вченими тих теоретичних дискурсів, що вироблені західними вченими, аналізу тих комеративних практик, які реалізуються окремими країнами Європи та Україною впродовж останніх двох десятиліть.

*Долганов Петро Сергійович,  
к.і.н., доцент кафедри політичних наук  
Рівненського державного гуманітарного університету;  
Івчик Наталія Степанівна,  
к.і.н., доцент кафедри політичних наук  
Рівненського державного гуманітарного університету*

## 33-я конференція Міллерсвільського університету на тему Голокосту та геноциду



2–4 квітня 2014 року в Міллерсвільському університеті, штату Пенсильванія, пройшла 33-я конференція, присвячена темі «Голокост та геноцид». На конференції обговорювались різні форми опору Голокосту та геноциду: озброєний та пасивний опір, повстання в гетто та концентраційних таборах, партизанські та підпільні рухи, опір церкви, надання першої допомоги та порятунку жертв Голокосту та геноциду. На Конференції

вшанували пам'ять про сторіччя від початку Першої Світової Війни та геноциду вірмен, 75-річчя від початку Другої Світової Війни та 20-ту річницю геноциду в Руанді.

У конференції взяли участь 43 науковці з Меморіального Музею Голокосту (США), а також з інших наукових організацій та університетів таких країн як США, Велика Британія, Ізраїль та Україна. Програма конференції складалась з 14 сесій та показів двох документальних фільмів. На відкритті учасникам запропонували фільм «Misa's Fugue» (2012 рік, режисер Шон Д. Гастон). Кінострічка показує реальну історію Франка «Миши» Грюнвальда — в'язня декількох концентраційних таборів, якому вдалось вижити. Друга кінокартина була світовою прем'єрою «Music to Madness — the Story of Komitas» (2014 рік, режисер Давід Роберт Дераньян), що відобразила жах геноциду вірменського народу.

Зі вступним словом виступив професор Цві Гітельман з університету Мічиган. В своїй натхненній лекції «Роздуми, покірність та опір» Гітельман показав, що опір нацистському режимові досить часто мав зворотній до продуктивного ефект. Він виокремив, що озброєний опір зазвичай провокував жорстокі міри покарання для жителів гетто та концентраційних таборів, або ж для місцевого населення сіл, якщо це були прояви партизанського руху.

З інноваційними доповідями виступали Максим Д. Шрайер (Бостонський Колледж) «Російська література як форма опору Шоа, 1940-1946 рр», Геннадій Естрайх (Нью-Йоркський Університет) «Героїзм або Кідуш-Гашем: Друга Світова Війна в радянській літературі ідиш», Пітер Блек (Меморіальний Музей Голокосту США) «Піхота операції «Рейнхард»: тренувальний табір Травнікі та реалізація остаточного рішення в окупованій Польщі, 1941–1943 рр», та інші.

Директор Українського центру вивчення історії Голокосту к.і.н. Анатолій Подольський виступив з цікавою лекцією «Пам'ять Голокосту в сучасній Україні: поточна ситуація та виклики». Анатолій Подольський проаналізував



Під час виступу д-ра Д. Шрайера

ситуації з вшануванням пам'яті Голокосту в Україні, а також розповів про роботу Українського центру вивчення історії Голокосту. Презентація Джеффри Вайдлінгера (Університет Мічиган) «Картопля та сувої Тори: незначні прояви доброти та опір у Трансністрії» базувалась на усній історії — інтерв'ю людей, які проводив автор в Україні. Він показав деякі незначні форми опору, які використовувало, як єврейське, так і християнське населення, на протигагу німецькій та румунській політиці та заради забезпечення власного виживання.

З 17 березня по 10 квітня університет Міллерсвілья проводив виставку фонду Блаватніка «Життя Великої Вітчизняної Війни: Нерозказані історії євреїв солдатів Червоної армії під час Другої Світової Війни». На виставці були представлені фото та відео життя єврейської громади Радянського Союзу напередодні Другої Світової Війни, участь євреїв-солдатів у битвах, життя євреїв у евакуації, нацистський антисемітизм та Голокост, а також життя після війни в Радянському Союзі. Відеозаписи інтерв'ю з євреями ветеранами війни показують унікальний єврейський досвід та антисемітизм, з яким вони зіткнулись в армії та вдома. Виставка також включає в себе радянські пропагандистські плакати, чимало кількості фотографій: місць бойових дій, євреїв вояків в радянській армії та фронтовиків, листів солдатів з фронту, листівок, військових мап та фото святкувань перемоги, на яких зображені євреї-солдати в Берліні.

Виставку та конференцію відвідала велика кількість людей, а студенти Міллерсвільського університету отримали неоціненний досвід наукової конференції. Університет Міллерсвіль планує провести наступну конференцію з теми «Голокост та Геноцид» через два роки, а Організаційний Комітет Конференції буде вдячний за будь-яку фінансову підтримку. Якщо Ви бажаєте підтримати Конференцію Міллерсвільського Університету «Голокост та Геноцид», просимо надіслати чек, вказавши в рядку «Ціль видачі чеку» «Holocaust Conference», на адресу: Development Office, Millersville University, P.O. Box 1002, Millersville, PA 17551, USA.

Victoria Khiterer, Ph.D.  
Director of the Conference  
on the Holocaust and Genocide  
Millersville University

## Друга Міжнародна конференція «Євреї в етнічній мозаїці українських земель»

21–22 травня 2014 р. в Харкові, у стінах ХНУ імені В. Н. Каразіна відбулась міжнародна конференція «Євреї в етнічній мозаїці українських земель». Історичний факультет університету виступив у ролі гостинного господаря і одного з співорганізаторів заходу. Конференція відбулась з ініціативи Центру дослідження міжетнічних відносин Східної Європи спільно з Українсько-Єврейською зустріччю, Українським центром вивчення історії Голокосту та історичним факультетом, Центром українських студій імені Дмитра Багалія, Східним інститутом українознавства імені Ковальських університету. Ініціатором проведення конференції стала громадська організація «Центр дослідження міжетнічних відносин Східної Європи». Цільовою аудиторією заходу стали магістранти, аспіранти, молоді вчені, до чийої сфери наукових інтересів входить проблематика Jewishstudies, в різних її аспектах — суспільно-політичний вимір єврейського питання, соціально-економічні трансформації, пам'ять про єврейське минуле в Україні. Географія учасників охопила всі провідні наукові осередки України — Харкова, Київ, Львова, Дніпропетровська. Роботу молодих вчених координували поважні експерти — Й. Петровський-Штерн (Чикаго), А. Жбіковський (Варшава), А. Подольський (Київ). За два дні роботи відбулось п'ять панелей, на яких дослідники мали можливість не лише виступити, але й обговорити виголошене і нарешті, почути коментарі від експертів.



Молоді українські науковці — учасники міжнародної конференції

Жвава робота конференції була підсумована плідною дискусією і висловленим загальним бажанням — продовжувати власні студії і підтримувати комунікації між молодими вченими інтегрованими у Jewish Studies.

Дивіться докладніше про роботу конференції на сайті ХНУ ім. В. Каразіна: [http://www.univer.kharkov.ua/ua/general/univer\\_today/news?news\\_id=3797](http://www.univer.kharkov.ua/ua/general/univer_today/news?news_id=3797)

## СПОГАДИ

### ЖИТТЯ ГРОМАДИ ОБІРВАЛОСЬ

*(До річниці масового розстрілу євреїв — жителів міста Любомля та навколишніх сіл)\**

Осінь далекого 1942 року назавжди залишиться однією з найкривавіших сторінок історії нашого району. Сімдесят років тому біля села Бірки сталася жалива за своїми масштабами трагедія — розстріл фашистськими окупантами мирного єврейського населення. Каральна акція, під час якої загинуло понад 5 тисяч жителів району, тривала протягом жовтня — листопада. Сьогодні ми публікуємо спогади очевидців цього людиноненавистницького акту, який сміливо можна назвати Бірківським «Бабиным яром».

**Нащоцька Ольга Вікторівна, 1920 р. н., жителька м. Любомля:**

— Дитинство і все моє життя пройшло на вул. Засаддя, 12 (нині, вул. Гоголя). У довоєнні роки у мене і моєї сестри під час навчання на курсах крою і шиття у пані Надії Карпової була наша сердечна подруга Бейла Вайнштейн.

Донині я відчуваю великий жаль і смуток за неї. Напередодні війни Бейла вийшла заміж, але замість сімейного щастя опинилася в любомльському гетто, де і згинуло її кохання...

Навпроти будинку, де ми проживали, мешкала родина єврея Нути, який мав гербарню і виправляв шкіри. У нього було двоє дітей — Янкель і Бейла. Ще напередодні Другої світової війни вони виїхали до Сполучених Штатів Америки.

Коли в червня 1941 року німецькі війська ввійшли у Любомль, на подвір'ї нашої хати з'явилися солдати. Один з них з автоматом у руках наблизився до мене і вигукнув: «Юден?!». Я, не розуміючи про що йде мова, схвально відповіла: «Юден, юден». Німець підняв на мене зброю. На щастя, був поряд наш сусід Микола Мусієвич, який вчасно пояснив, що я не єврейка, а українка.

Під час окупації Любомля фашистами я працювала касиром у молочарні, яка знаходилася в центрі міста, у підвальному приміщенні сучасної санстанції. Коли в жовтні 1942 р. німці почали масово розстрілювати єврейське населення Любомля, я на роботу змушена була добиратися городами, минаючи вулицю, на якій було гетто. Мені було боязно там проходити, тому що біля кожної єврейської хати, яка була позначена жовтою цяткою, відчувався подих смерті.



**Гоцалюк (Вігура) Олена Михайлівна, 1923 р. н., жителька с. Бірки:**

— Протягом літа 1942 року недалеко від нашої хати, на цегельному заводі, любомльські євреїв декілька місяців копали дві великі і глибокі ями. Інколи вони приходили до нас з проханням дати щось поїсти. Серед них пам'ятаю єврея на прізвище Моргуліс, який часто бував у нас. Неодноразово бачила серед цих людей і наглядача з села Куснище, якого звали Роман. На запитання місцевих жителів, що тут мають будувати, люди говорили, що в цих ямах мають випалювати горщики з глини. На звертання до вищезгаданого Романа, останній відповів що, мабуть, тут будуть робити і горщики і покришки...

Влітку цього ж року на околиці села, під лісом, з північно-східної сторони, ще від часу, коли відступила радянська армія, збереглися окопи. Німці туди неодноразово привозили з Любомля місцевих людей єврейської національності, переважно молодих чоловіків, яких розстрілювали і закопували в цих окопах. Яка кількість євреїв спочиває там, сказати важко, але це дуже багато людей. Нині ці місця проросли бур'яном.

У вже підготовлених ямах в кінці вересня, на цегельні — німці щось робили і палили в них вогонь. А напередодні 1 жовтня, по хатах пройшли поліцаї і наказали всім вранці худобу на пашу не виганяти, на ніч зачинити усі вікна і двері. Вранці, у четвер 1 жовтня, на цегельні з'явилися поліцаї і німці, а біля полудня до ям підійшла колона євреїв, яких супроводжували небагато німців з вівчарками. Цей день видався досить теплим і сонячним. Було якось дуже-дуже тихо і молитву, яку оголошував рабин, було добре чути. Все це тривало кільканадцять хвилин, а коли він закінчив промову, тишу розірвав страшний крик і плач... Невдовзі пролунали автоматні черги. Я бачила через вікно, як німці насильно заганяли людей у яму, бачила і ката, який ходив біля неї в зеленому гумовому фартуху і чоботях, як у м'ясника. Бачила, як з колони вибіг чоловік, втікаючи від смерті, але куля наздогнала його. Людей похилого віку і навіть мертві тіла підвозили на підводах. Вся ця страта беззахисних людей тривала цілий день. Наступного ранку євреїв знову вели на страту. Цього разу людей перед смертю заставляли знімати з себе весь одяг. З пліток, які пішли по селі, виявилось, що хтось з місцевих жителів вночі рився у ямі, мабуть, шукаючи у мертвих цінності. Тому на другий день страти фашисти поставили цілодобову охорону всієї території цегельні. Через декілька днів сталось щось неймовірне. Як з вулкана, з ям почала проступати людська кров, від розкладання трупів вся навколишня територія опинилася під страшним удушливим смородом. Фашисти змушені були засипати ями вапном і землею...

**Джерш Феодосія Олександрівна, 1920 р. н., жителька с. Городне:**

— Одного з холодних осінніх ранків 1942 року до нашої хати ввійшли двоє працівників сільської управи. В наказовому порядку вони звеліли нашому батькові, Чуйку Олександрю Васильовичу, 1898 р.н., терміново прибути в сільську управу з лопатою. За невиконання такого наказу в Любомлі чекав концентраційний табір.

Коли батько повернувся додому, ми зрозуміли по його заплаканих очах, що він пережив щось страшне. Те, що він

тоді розповів, стоїть в нашій пам'яті ось вже понад шістьдесят років. А тоді, коли він прийшов в управу і побачив в оточенні фашистів шановану в селі молоду сім'ю єврея Ілька — дружину і семирічну доньку, він зрозумів. Із п'яти єврейських сімей, які жили в Городні, саме ця сім'я переховувалась близько місяця в землянці у лісі, всі інші родини були вивезені в Любомльське гетто.

І це ж треба! На хуторі біля лісу, де вони переховувались, мешкав селянин Олександрю Аврамук, який і видав це молоде подружжя німцям. Напередодні фашисти їх і викрили. Ніч під пильною вартою поліцаїв переночували в сільській управі. Вранці, коли наш батько туди прийшов, йому наказали іти за німцями на відстані 25-30 метрів. Коли пролунають постріли, він мав негайно прийти на це місце. Команда, і двоє фашистів повели євреїв в сторону лісу, в напрямку гебітскомісарової дачі. Стан цієї жахливої події описати дуже важко: розпач і безвихідь молодого подружжя вражали в саме серце. Донька, взявшись за руки батьків, йшла між ними. Тільки перейшли гірку — в цю мить пролунали постріли... Наш батько з лопатою в руках завмер на місці. Не встиг і отямитись, як вбивці з гірки спускаються вниз і командують: «Шнель! Шнель!». Копав яму, а сльози самі котились по обличчю...

**Чемко Марія Антонівна, 1931 р. н., жителька с. Городне:**

— В період війни я з батьками мешкала біля села Городне на хуторі Лепина. Восени 1942 року недалеко від нашої хати в корчах переховувалися євреї з Любомля — стара жінка, та її донька з двома малолітніми дітьми. З наших снопів, які були зложені поруч в полі, вони зробили собі схованку, в якій переховувалися протягом двох тижнів. Через декілька днів пізніше цю єврейську сім'ю поліцаї зловили біля села Черноплеси...

На іншому хуторі Калинівка, який знаходився до двох кілометрів від нашого проживало близько сорока родин. В одного з господарів, Карася Калістрата, в якого були малолітні син і донька, врятувалися від неминучої смерті любомльське подружжя Шмуля Бялого. Він разом з дружиною і донькою переховувався на горішці Карася. Пізніше, як люди шуткували, ховав на горі доньку, а знайшов і сина. Після війни Шмулько в Любомлі продавав газовану воду, але невдовзі з родиною виїхав в Ізраїль.

**Козачук Якуб Іванович, 1913 р. н., житель с. Сокіл:**

— Восени 1942 року до місцевого поляка с. Воля Острівецька прибули семеро євреїв з Любомля. Вони домовилися між собою, що за винагороду він дасть їм надійний притулок. В цей час фашисти продовжували винищувати єврейське населення Любомльського краю.

Недалеко від помешкання поляка, в лісі, вспільно побудували землянку. Деякий час він забезпечував євреїв харчами, допомагав їм у цьому скромному побуті, так як і домовились, а коли йому це надоїло, він зрадив їх. Привівши німців з сусіднього села Полапи, де вони квартирували, показав місце їх переховування. Фашисти євреїв викрили, під конвоєм привели до оселі поляка. Там господаря, а не євреїв, заставили викопати велику яму перед самим входом у будинок. Коли він це зробив, німці привели євреїв до ями і сказали, мов би, це не вони винні у їх смерті, поляк, який зрадив їх.

Коли фашисти розстріляли євреїв, поляка заставили зробити перед своєю хатою велику могилу. Пізніше, щоб не турбувати загиблих, він змушений був перенести свою оселю в інше, віддалене місце села Воля Острівецька. В серпні 1943 року село було жорстоко знищене і спалене відділами УПА, під час братовбивчої різни між поляками і українцями.

**Патівич Володимир Васильович, 1924 р. н., житель м. Любомля.**

— Яюсь влітку, до мого батька прийшла сусідка єврейка Лейка, яка мешкала по вулиці Мацеївській, 6 (нині вул. Прикордонників). Вона просила залишити в нас швейну машинку. Говорила, якщо залишусь жива, то заберу назад, а коли ні, то вам буде на пам'ять. Сама ж пішла з своїми синами-близнюками Ленком і Нухімом в село. На щастя, живі і здорові повернулися влітку 1944 року, коли фронт рушив на захід.

1 жовтня 1942 року, коли німці почали масово розстрілювати єврейське населення, я тиждень в цей період не виходив з хати. Навпроти нашої хати був поранений і добитий малолітній син сусіда Сандельбойма. Коли вели колону на розстріл, він на «рогатці» вибіг і почав втікати до своєї хати. Після першого пострілу хлопчина впав і

почав страшенно кричати від нестерпного болю. Підбіг поліцей і вистрелив вдруге...

Коли вкотре я через вікно нашої хати побачив як повели на розстріл чергову невелику групу євреїв, невдовзі вийшов на «рогатку» (ріг нинішніх вулиць Червоної Армії, Шевченка і Прикордонників). Несподівано ззаду почув: «Ком-ком!». Обернувся і побачив німця, який гукав до мене і з ним четверо чоловіків з лопатами. Фашист наказав мені взяти лопату і йти з ними. Коли пройшли за місто, де розстрілювали євреїв, перед нами постала гнітюча картина. Велика довга яма була завалена штабелями оголених людських тіл, поруч лежали розстріляні ті, яких нещодавно вели біля нашої хати.

Поруч була друга яма, засипана землею, з якої мов вулкан, проступала біла піна. Навколо був страшний сморід від розкладання трупів. Підїхали ще декілька підвод з вбитими євреями. Всі ці тіла ми змушені були зносити до ями і близько чотирьох годин закидали землею...

*\* Матеріали для публікації надані Центру*

*Іваном Яковичем Нищуком,*

*що народився 30 квітня 1938 року*

*на Любомильщині та пережив ці жахливі події*

## ПОЛЕМІКА

### ТРАГЕДИЯ В КИЕВЕ 18–20 ФЕВРАЛЯ 2014 ГОДА И УРОКИ ХОЛОКОСТА

Даты 18–20 февраля 2014 года станут навсегда чёрными днями в календаре. Эти дни стали самыми кровавыми за всю историю независимой Украины. Около сотни безоружных людей были расстреляны снайперами и бойцами спецподразделения МВД «Беркут» прямо в сердце Киева, на Майдане и прилегающих улицах. Около тысячи человек были ранены. Это было первое и самое массовое убийство гражданского населения в Центральной Европе в 21 веке.

Сейчас родные, друзья и просто небезразличные люди оплакивают погибших. Люди, которые пережили эту бойню, пытаются поставить жизнь на мирные рельсы. Выходит это с переменным успехом. Так или иначе, другими они уже, к сожалению, не будут. Это травма на всю жизнь. Некоторые из этих людей начали писать воспоминания, касающиеся этой трагедии. В числе их и автор этих строк. Этот текст является эпилогом к этим мемуарам. Когда я был на Майдане в эти дни, и уже после этой трагедии, меня не покидало ощущение, что где-то и когда-то это уже было. И первая же ассоциация, которая у меня возникала, была связана с Холокостом на территориях, оккупированных Третьим Рейхом. Это была неожиданное сравнение, но впоследствии я понял, что на самом деле нет ничего неожиданного. Масштабы трагедий, конечно абсолютно разные. Но провести параллели между ними возможно. Здесь я хочу коснуться темы организации преступлений против человечности и психологии убийц.

Вопросы очень сложные. Моя оценка того, что произошло, субъективна и не претендует на звание истины в последней инстанции. Но некоторыми соображениями я хотел бы поделиться с читателями.

Первая и одна из самых главных причин, из-за которой произошел этот расстрел на Майдане, это широкая пропагандистская кампания по формированию образа врага. Политики из Партии Регионов и близких к ней организаций подошли к этому вопросу серьёзно. В этой кампании ключевую роль играли старые предрассудки. В частности на митингах, под контролем тогдашней власти и в СМИ постоянно распространялись мифы о том, что на Майдане стоят исключительно «западцы», которые по определению являются «руссофобами», «антисемитами», «бандеровцами» и «экстремистами» (впоследствии добавился ещё и ярлык «террористы»). Эффективность такой пропаганды на электорат — тема для отдельного исследования. Хотя эпизод встречи в Севастополе «Беркута», вернувшегося из Киева, мягко говоря, неостраживает. То тут, то там встречающие восклицали, что надо было больше убить участников Майдана...

Армия, как известно, страдает теми же болезнями, что и общество. Только эти болезни протекают в особенно тяжелой форме. Можно с уверенностью сказать, что бойцы «Беркута» и Внутренних войск также подвергались соответствующей пропагандистской обработке. Из того, что известно публично — это постоянная трансляция правительственных телеканалов на улице Грушевского

перед бойцями ВВ и Беркута. Кроме того, можно предположить, что к формированию этого образа приложили руку командиры и заместители командиров по воспитательной работе. Какова была их роль, должно показать расследование. Но без такой пропаганды эта трагедия вряд ли стала бы возможной. В результате, 22 января 2014 года (через 2 месяца после начала акций протеста на Майдане) появились первые убитые митингующие, а ещё меньше чем через месяц убийства стали массовыми...

Планомерная пропагандистская кампания, проводимая нацистами в 1933—1945 годах, являлась так же ключевым условием для последующего осуществления Холокоста. Во всех доступных на то время инструментах пропаганды (радио, печатные издания, выпуски «Deutsche Wochenschau» перед каждым киносеансом) населению Германии и оккупированных территорий внушалось, что евреи — это «враги арийской расы», «жидо-большевики», «плутократы» и тому подобное. Такая же кампания проводилась в учебных заведениях, начиная со школы и в армии. В результате, в 1938 году (через 5,5 лет после прихода нацистов к власти) в Германии произошел анти еврейский погром, вошедший в историю под названием «Хрустальная ночь», когда были убиты первые евреи, а в 1941 году (ещё через три года), нацисты приступили к планомерной политике уничтожения евреев в Европе. Такой длительный период между началом пропагандистской кампании и первыми убийствами объясняется техническим несовершенством средств массовой информации того времени.

Второй аспект — это внедрение насилия, как обычного явления в украинской политике. Насилие стало повседневным в политической жизни именно во время правления Януковича. Политики правящей партии, силовые структуры и уголовный элемент слились, фактически, в одну структуру и действовали сообща. Это выражалось в наёме регионалами уголовников («титущек»), прикрытых милицией, которых использовали для силовых противостояний с оппозиционными демонстрантами. Жестокие разгоны демонстрантов Беркутом и «титущками» стали обиденным явлением, а правительство сознательно закрывало на это глаза и никого не наказывало. Результат этого во всей полноте проявился 18—20 февраля 2014 года. Во время погромов против евреев в Германии, а затем и на оккупированных территориях Советского Союза, нацисты также не стыдились использовать уголовный элемент для достижения своих целей. СС и в частности Айнзацгруппы не вмешивались в то время, когда уголовники грабили, били или убивали евреев, а часто — и действовали вместе.

Третий аспект, который я считаю так же важным, это конвенции международного права, касающиеся законов и обычаев войны. В конце января 2014 года я встретился на Майдане с двумя своими знакомыми, которые отслужили в армии за год до начала протестов на Майдане. Один служил в Аэромобильных войсках, другой — во Внутренних войсках МВД. На момент встречи, на улице Грушевского уже пролилась кровь, и появились первые убитые и имели место факты стрельбы по санитарам, корреспондентам и просто безоружным демонстрантам со стороны «Беркута». Я спросил у отслуживших знакомых: были ли они информированы, во время службы в армии со стороны командиров о необходимости соблюдать Гаагские и Женевские конвенции? Ответ был негативным и

о самом факте существования этих конвенций они узнали уже после службы в армии. На мой взгляд, отсутствие информации (сознательное или несознательное) об обычаях войны так же сыграло свою трагическую роль. Известно, что во время Второй мировой войны на евреев все эти международные конвенции не распространялись, поскольку, по мнению нацистского руководства, тогда шла война за «выживание арийской расы», во время которой соблюдение элементарных норм международного права считалось «неуместным». По этому поводу отдавались соответствующие директивы, которые освобождали военнослужащих Вермахта и СС от соблюдения этих норм и которые «узаконили» массовые убийства безоружных евреев.

Четвёртая причина трагедии — отдача и выполнение преступных приказов. Из Советской Армии в украинские военные структуры пришла традиция отдачи любых, даже незаконных приказов и требования выполнения их любой ценой. Конституционная норма и норма устава внутренней службы Вооруженных сил Украины (которому следуют и спецподразделения МВД) о запрете выполнения преступных приказов не брались ко вниманию. Приказ стрелять по безоружным демонстрантам, явно спущенный со стороны президента Януковича и переданный в МВД и СБУ через их руководителей, был заведомо преступным, но при этом он выполнялся методично. А какая могла ждать ответственность тех, кто не согласился бы выполнять этот приказ? Сомневаюсь, что таких людей ждал суд. Минимум — морально-психологическое давление со стороны сослуживцев. Максимум — потеря работы в спецподразделении.

Во времена нацистской Германии такой нормы, как запрет на выполнение преступных приказов, не существовало вообще. Собственно, само это правило вошло в международную практику только после Второй мировой войны, когда нацистские преступники оправдывали свои действия как раз выполнением приказов. Хотя, как показала история, тех, кто отказывался расстреливать евреев, ждала максимум остановка их карьерного роста и моральное осуждение со стороны сослуживцев. Это касается и СС, и Вермахта.

Ещё один аспект, на который я хотел бы обратить внимание — это личная инициатива убийц. Мне сложно сказать, каким образом выбирали цели бойцы «Беркута» и снайперы. Могу судить только по радио переговорам снайперов, которые были опубликованы в Интернете. Они «работали». Для снайперов это не были убийства — это была «работа». Видимо те, кто несколько раз стрелял по одному человеку, даже получали от этого какое-то садистское удовольствие. Кроме того, я сомневаюсь, что бойцы «Беркута» 18-20 февраля спрашивали у командования, по кому конкретно им стрелять. Часто они сами брали инициативу в свои руки. При осуществлении геноцида евреев, личная инициатива палачей играла отнюдь не последнюю роль. За годы Второй мировой войны сформировалась довольно многочисленная группа палачей, которые стали ими либо из-за своих садистских наклонностей, либо из-за того, что они просто привыкли к массовым убийствам и стали считать их своей «работой». И при выполнении этой «работы», убийцы часто совершали преступления не столько по приказу, сколько по своему собственному желанию. В итоге, в расстрельные команды чаще всего набирали по добровольному принципу.



Последний вопрос, который бы я затронул: кто виноват в убийствах в центре Киева. Вопрос не такой лёгкий, как кажется на первый взгляд. Само собой разумеется, что виноваты те сотрудники силовых структур, кто непосредственно расстреливал людей на Майдане и «титушки», которые так же убивали и калечили демонстрантов. Но не только они. Прежде всего в массовом убийстве на Майдане повинны целый ряд правительственных чиновников: президент, исполняющий обязанности премьера, руководители силовых ведомств и спецподразделений, которые отдали приказ стрелять на поражение; высокие чины Партии Регионов, которые проводили пропагандистскую кампанию, оправдывающую убийства людей. Повинны в убийствах и командиры среднего уровня, которые непосредственно не стреляли в людей, но которые передавали приказы с высшего эшелона младшим командирам и рядовым бойцам. В итоге, пособниками в убийстве были и бойцы Внутренних войск, которые сами не убивали людей, но стояли в оцеплении и просто наблюдали вблизи за преступлениями, и сотрудники ГАИ, которые задерживали скорые, вывозившие раненых. Одним словом в расстрелах виноват широкий круг лиц, прежде всего значительная часть государственного аппарата. Кто виноват конкретно и поимённо — покажет следствие. Аналогично было и во время Холокоста. На преступную политику нацизма работал бюрократический аппарат, который передавал соответствующие приказы на места, а обратно отсылал подписанные отчёты об убитых евреях. Инициаторами проведения геноцида евреев были руководители нацистской партии, а непосредственными исполнителями были СС, часть солдат Вермахта, сотрудники полиции (немецкой и вспомогательной). Кроме того, многие военнослужащие и полицейские стояли в оцеплении возле мест расстрелов, никого не пропуская. Сами они не убивали, но безучастно наблюдали за преступлениями.

Конечно, обобщать поведение не стоит. И во время трагедии 18–20 февраля 2014 года, и во время Второй

мировой войны были разные люди. Известны случаи, когда ряд бойцов «Беркута» из Западной Украины писали рапорты об увольнении из этого спецподразделения, в знак протеста против убийств в Киеве. Мне известен один случай, когда группа солдат Внутренних войск, закрыла собой группу раненых демонстрантов от «титушек», которые хотели их убить. Потом они отвели демонстрантов к машинам «скорой помощи». Ряд чиновников выступили с открытыми посланиями, осуждающими расстрелы Майдана. Но к сожалению, это были одиночные случаи. Подобные случаи были и в нацистской Германии, когда ряд военнослужащих отказывались выполнять преступные приказы, а иногда и помогали жертвам. Но это были несистематические, из ряда вон выходящие случаи. К сожалению, общая картина от этого не становится менее трагической. Возможно, я затронул не все аспекты, которые имели место во время этих расстрелов 18–20 февраля 2014 года. Но можно сделать один вывод: массовое убийство в центре Киева было очень похожим на то, что произошло с евреями в годы Второй мировой войны, хотя, естественно, в намного меньших масштабах. В условиях «информационного общества 21 века» правящая верхушка Украины, и те, кто её обслуживал, прошли эволюцию от пропаганды к террору быстрее, чем нацисты в 1933–1945 годах. Киевская трагедия 18–20 февраля 2014 года наглядно показала, что уроки истории Холокоста остаются актуальными. Такая трагедия может произойти в любой точке земного шара, где будут созданы те условия, которые я попытался перечислить. История этого массового убийства в сердце Европы должна стать уроком как для Украины, так и для всего мира.

Михаил Мартыненко,

волонтер Украинского центра изучения истории Холокоста,  
студент Украинского католического университета (г. Львов)



## IN MEMORIAM

### Пам'яті колеги та друга Роберт Кувалек 1966–2014



6 червня 2014 року раптово та передчасно пішов з життя відомий польський історик, науковий співробітник Державного Музею в Майданеку (Люблін), наш багаторічний колега та товариш д-р Роберт Кувалек (Dr. Robert Kwalek). Український центр вивчення історії Голокосту висловлює

щирі співчуття родині Роберта, його близьким, друзям і колегам. Ми разом з нашими польськими друзями поділяємо страшний біль і горе з приводу цієї непоправної втрати. Благословенна пам'ять Роберта Кувалека.

#### ПАМ'ЯТІ ДРУГА...

Роберта Кувалека більше немає з нами... я не хочу вірити, я не можу вірити... Жахлива несправедливість, він пішов з життя у Львові... у Львові який він любив, був в нього закоханий, як і у всю Україну... Польський чесний, порядний історик, який не боявся критикувати своїх співвітчизників, говорячи про часи війни з нацизмом, про Голокост... Він знав сотні історій польських євреїв в ті страшні часи, він жив з ними, вони були в ньому, він ділився ними. Роберт вмів співчувати, переживати, плакати, він сумував за людьми! Він відкривав історію Львова, Франківська, Дрогобича, Тернопілля, Коломиї, Бережан, Бучача... полякам, німцям, українцям! Кращого екскурсовода по єврейському Львову я не знав, мабуть, вже ніхто не зможе для мене бути кращим за Роберта... Вісім років дружби та роботи... Кожного року групи українських учителів з усієї

нашої країни до Меморіалу в Белжеці, які заслуховувались та залишались надовго враженими його розповідями, десятки вчителів та студентів з України встигли його побачити та почути, він вчив нас бути правдивими, він вчив нас пам'ятати чесно наше спільне минуле...

Боже, як Роберт бажав українцям добра! Він підтримав нашу боротьбу за свободу. Мені здається, він сильніше за багатьох українців хотів, щоб Україна стала демократичною, європейською... У Любліні, в своєму улюбленому, дорогому, рідному Любліні, на початку грудня минулого року, Роберт сказав мені, що ми більше двадцяти років тому не вибороли, а отримали незалежність, а за свободу треба боротися і ось наш час настав,

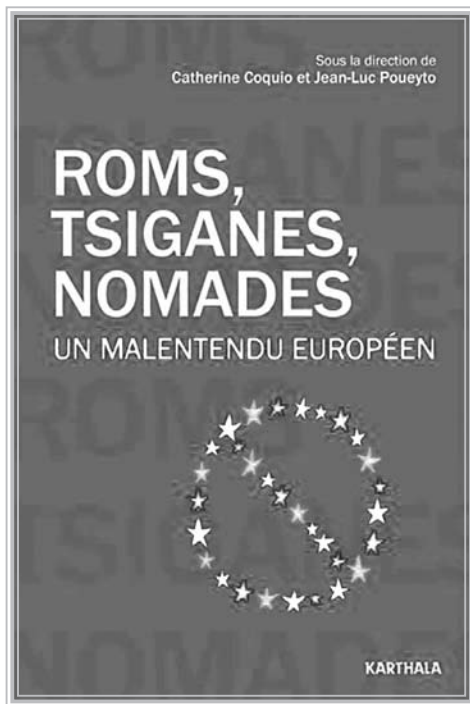
він вірив в нас! Боже, як боляче! Ми з ним мали, як кожного року, останні вісім років, побачитись через два тижні у Львові де разом, як завжди це було, мали відкрити наш спільний семінар для українських викладачів, два дні тому я йому відправив список групи, ми раділи, що група з усіх частин України... Як можна без Кувалека робити це?! це ж неможливо, люди добрі! я не хочу... Ми не будемо без Роберта, ми будемо з Робертом! Дружина і донька тримайтеся будь ласка, ми Вас любимо, ми Вас не покинемо... Мій любий друже, Роберте! Ти з нами! Благословенна його пам'ять!

Анатолій Подольський



## НОВИНИ БІБЛІОТЕКИ ЦЕНТРУ

«Roms», «Tsiganes», «Nomades». Un malentendu européen / Sous la direction de Catherine Coquio et Jean-Luc Poueyto. — Paris: Karthala, 2014. — 676 p.



Ромы, цыгане, кочевники... Столько двусмысленных определений, приводивших к конфликтам и оказавшихся столь разрушительными! В ходе XIX и XX столетий в результате политических постановлений и научных открытий появились классификации, объявившие некоторые группы «экзотическими». Эти группы обвинили в неспособности к социальной жизни. Ставшая известной как «цыганский вопрос», проблема этого многочисленного меньшинства сегодня обсуждается на европейском уровне, а тем временем в «открытой Европе» новый «антицыганизм» продолжает распространяться. Противоречие обостряется.

Данный сборник отражает сегодняшние знания о судьбе цыган в Европе во годы Второй мировой войны — о теме, долго остававшийся незатронутой. Между тем, в последнее время появились работы, расширившие исследовательские горизонты. Читателю представляются категории и репрезентации об «отличном от нас» для понимания социальных, политических и культурных пружин коллективной ненависти и противоречий, которые проявляются в Европе, рассматриваемой как система ценностей и «цивилизация». Гуманитарные дисциплины, право, литература, искусство, филология и философия приходят на помощь, чтобы помочь нам переосмыслить особенности разных культурных форм жизни, лучше представить взаимоотношения между цыганским и нецыганским миром.

Представляемая книга является результатом международной конференции «Ромы, цыгане, кочевники: противоречие Европы», которая состоялась в Париже и в городе По в октябре и ноябре 2011 года соответственно.

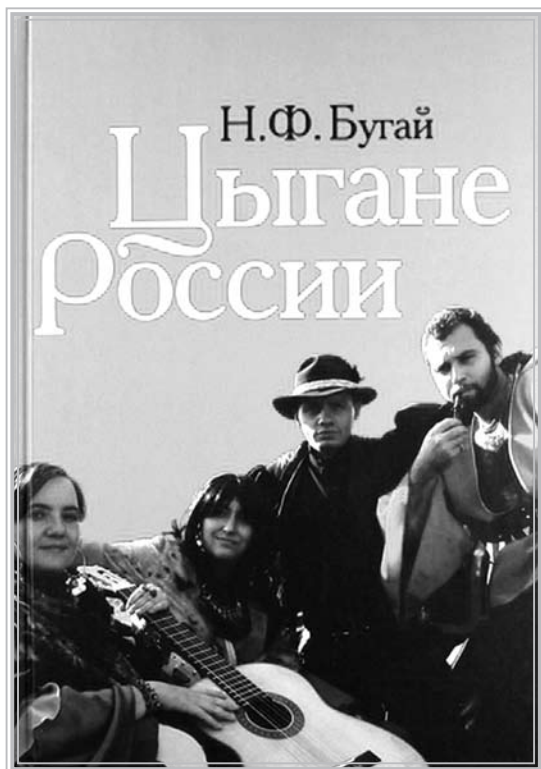
Она включает в себя 34 доклада по разным дисциплинам. Редакторы-составители сборника К. Кокио и Ж.-Л. Пуэто. Катрин Кокио, профессор сравнительной литературы в Университете Дени Дидро (Париж 7, Серилак), занимается процессами фиксирования и стирания последствий травматичных исторических событий, а также работает над исследованием влияния политики на искусство. Жан-Люк Пуэто — антрополог в области ромской культуры, специалист по устной культуре и взаимосвязям между устной и письменной культурой, член исследовательской группы ИТЕМ, преподает в Университете По.

### Оглавление раздела сборника по истории геноцида цыган.

1. *Энриетта Ассео*. Историография и влияния на нее (*Henriette Asséo, Une historiographie sous influence*).
2. *Франк Спаринг*. Преследования цыган при нацизме. Политика ограниченных репараций в послевоенной Германии (*Frank Sparing, La persécution des Tsiganes sous le nazisme. La politique de réparations restrictive en Allemagne d'après-guerre*).
3. *Майкл Стюарт*. «Несущие гибель для нордической крови». Тобиас Портши и разработка антицыганского расизма в Бургенланде, Австрия (*Michael Stewart, Fossoyeurs du sang nordique. Tobias Portschy et l'élaboration d'un racisme anti-Tsiganes systématique dans le Burgenland autrichien*).

4. *Мартин Холлер*. «Как евреи?»: Преследование и уничтожение нацистами советских цыган во время немецкой оккупации: новая интерпретация на основе советских источников (*Martin Holler*, «Comme les Juifs?»). Persécution et extermination des Roms soviétiques par les Nazis sous l'occupation militaire allemande : une nouvelle interprétation fondée sur des sources soviétiques).
5. *Михаил Тяглый*. «С цыганами в целом обращаться как с евреями». Эволюция антицыганской политики в Рейхскомиссариате «Украина» весной-летом 1942 г. (*Mikhail Tyaglyy*, «Zigeuner sind im allgemeinen wie Juden zu behandeln»). Évolution de la politique antitsigane du Commissariat du Reich Ukraine au cours du printemps et de l'été 1942).
6. *Эммануэль Ститу*. «Глаз солдата». Военные Вермахта фотографируют ромов на восточных территориях (*Emmanuelle Stitou*, «Dans l'oeil du soldat»). Quand les militaires de la Wehrmacht photographient les Roms de l'Est).
7. *Татьяна Сырбу*. Румыния: решение «цыганской проблемы» на заседаниях Совета Министров правительства Антонеску (*Tatiana Sirbu*, Roumanie: la résolution du « problème tsigane » à travers les séances du Conseil des Ministres du gouvernement Ion Antonescu).
8. *Лусия Порседда*. Степени контроля, аресты и депортация цыган в Италии во время Второй мировой войны (*Licia Porcedda*, Mesures de contrôle, internement et déportation des Tsiganes en Italie pendant la Seconde Guerre mondiale).
9. *Ален Рэйньер*. Цыгане во Франции и в Бельгии в период Второй мировой войны: постановка вопроса и состояние памяти (*Alain Reyniers*, Les Tsiganes en France et en Belgique au cours de la Seconde Guerre mondiale : état de la question et mémoire).
10. *Эммануэль Филоль*. Органы государственной власти и цыгане после освобождения (на примере Жиронды), 1944–1950 гг. (*Emmanuel Filhol*, Pouvoirs publics et Tsiganes après la Libération : l'exemple de la Gironde (1944-années 1950)).

Благодарим Асю Ковригину  
за перевод с французского аннотации и оглавления



**Бугай Н.Ф. Цыгане России: общество, адаптация, консенсус (1900–2010).** — М.: Кучково поле; Лавандр, 2012. — 352 с.

В книге на богатом фактическом материале, выявленном в государственных архивах Российской Федерации, текущих архивах департаментов министерств, курировавших в 1990-е гг. — начале XXI в. вопросы национальной политики, прослеживается эволюционный процесс общности цыган на территории России в XX — начале XXI века. Привлечены также материалы из личного архива автора, занимавшегося длительное время работой по проблемам жизни цыган в России в Департаменте по взаимодействию с субъектами Российской Федерации аппарата правительства РФ, Департамента межнациональных отношений Минрегиона РФ. Анализируются события, связанные с переходом цыган к оседлому образу жизни, репрессивные акции в отношении советских цыган, страницы гитлеровского геноцида цыган, возрождение цыганской общности в условиях новой России, решение сложных проблем ее жизнеобустройства. Рассмотрены формы регулирования межэтнических отношений, органичной частью которых являются российские цыгане. Представлен международный аспект проблемы, степень выполнения Россией взятых обязательств по сохранению самобытности цыганской общности.

Содержание книги.

- Введение.
- Цыгане в СССР и России (общая характеристика).
- Состояние законодательства в отношении цыган.

- НКВД СССР — репрессированные цыгане под грифом «прочие».
- В системе межэтнических отношений Российской Федерации. «Цыгане не табор, а другая, но также особенная жизнь».
- Через национально-культурную автономию — к интеграции: институты гражданского цыганского сообщества.
- Проблемы обустройства и трудовой занятости российских цыган.
- Образовательная политика в отношении российских цыган, сохранение самобытности и цыганской культуры.
- Международный аспект проблемы российских цыган.
- Перспектива решения «цыганского вопроса» в России.
- Заключение.
- Указатель имен.
- Сведения об авторе.
- Примечания.



Спільна історія. Діалог культур: навч. посібник. — Львів : ЗУКЦ, 2013. — 256 с.

Навчальний посібник підготовлено науковцями та педагогами, членами Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба» у співпраці з освітянами Азербайджану, Вірменії, Грузії, Молдови в рамках проекту Європейської асоціації викладачів історії EUROCLIO «Sharing History. Cultural Dialogues».

У матеріалах посібника приділено увагу питанням пошуку ідентичностей в умовах полікультурного суспільства, збереження історико-культурної спадщини, трансформації символічного простору міста, впливу епох на свідомість людини через образи та звуки, ролі молоді у міжкультурному діалозі.

Наскрізна ідея навчального видання — діалог культур в історичному вимірі: в імперському минулому, у радянський період, у часи незалежності.

Матеріали посібника можуть бути використані у викладанні навчальних курсів суспільно-гуманітарного циклу в старших класах ЗНЗ та перших курсах ВНЗ.



Гулай Василь. Міжетнічна комунікація в Західній Україні у роки Другої світової війни: монографія / В. В. Гулай. — Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. — 460 с.

Монографія є спробою висвітлення політичного характеру взаємодії основних етнічних спільнот Західної України в найтрагічніший період їхньої історії — роки Другої світової війни. На засадах міждисциплінарного дискурсу міжетнічної комунікації розглядаються причини, перебіг та наслідки ескалації українсько-польського та українсько-єврейського конфлікту в умовах утвердження радянської влади та в роки нацистської окупації. Особливу увагу звернено на аналіз інструментів реалізації етнонаціональної політики сталінського Радянського Союзу та гітлерівської Німеччини. Значне місце в роботі посідає з'ясування мотивів та ролі в міжетнічній комунікативній взаємодії внутрішніх чинників, передусім із середовища вихованих на засадах українського інтегрального націоналізму ОУН обох відламів та польського підпілля шовіністичного спрямування.

Розраховано на науковців та студентів — майбутніх фахівців-істориків, політологів, інформаційних аналітиків-міжнародників та усіх, хто цікавиться окресленою проблематикою.

Григорій Погончик, Изя Кацап. Кровотоочащая рана. Холокост в Транснистрии 1941–1944 гг. : — Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2014. — 564 с.

Книга «Кровотоочащая рана» рассказывает о жизни и смерти еврейского народа на территории Транснистрии в период Великой Отечественной войны (1941–1944 гг.).

Основу книги составляют свидетельства очевидцев — бывших малолетних узников гетто и лагерей смерти, а также архивные материалы о Холокосте. Издание содержит много краеведческих материалов, в которых прослеживается помощь украинского населения евреям в их борьбе за выживание. Книга посвящается всем погибшим и выжившим в Катастрофе, а также 70-летию освобождения Транснистрии.

Как известно, в период немецкой оккупации Украины, территория, отданная нацистами под контроль Румынии «Транснистрия» была одним из самых крупных регионов Восточной Европы, где была значительная концентрация гетто, трудовых и концентрационных лагерей для евреев. Это были евреи с территории Советской Украины, а именно из Винницкой, Одесской и Николаевской областей. Также румынские оккупационные власти депортировали евреев из так называемой «Великой Румынии», с территории Буковины и Бессарабии. Это были представители больших еврейских общин Бухареста, Черновцов, других крупных и мелких городов.

Свидетельства тех, кто пережил Холокост, приведенные в этой книге, дают возможность читателю представить весь трагизм румынской зоны оккупации, жизнь и смерть в гетто Транснистрии...



Ширер Девид Р. Сталинский военный социализм. Репрессии и общественный порядок в Советском Союзе, 1924–1953 гг. / Девид Р. Ширер ; [пер. с англ. А. Л. Раскина]. — М. : Политическая энциклопедия, 2014. — 543 с. — (История сталинизма).

Книга Дэвида Р. Ширера, посвященная истории репрессивных методов охраны общественного порядка и защиты общественного строя в Советском Союзе в 1924–1953 гг., предстает собой серьезное исследование социального переворота, репрессивной политики и институционального развития, соотношений между репрессией и социальным преобразованием. Сталин и его окружение считали охрану общественного порядка приоритетным направлением работы органов госбезопасности, усматривая в его нарушениях более серьезную, чем в политической оппозиции, угрозу для режима и проводимой ими политики. Автор считает, что репрессии сталинского периода представляли собой нечто большее, чем просто насильственную политику. Они являлись основой отношения сталинского режима к своим гражданам, способом насаждения желательного для него общественного порядка и формирования советского общества.



Тетяна Москаленко. Історія та уроки Голокосту; методичний посібник для викладання факультативу. — Золотоноша, 2014 — 252 с.



Методичний посібник вміщує розробки занять факультативу «Історія та уроки Голокосту», що може бути включений до варіативної частини навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів. Вчителі історії та права можуть також використовувати запропоновані матеріали у курсах «Історія України», «Всесвітня історія», «Людина і світ», при вивченні факультативів і спецкурсів суспільно-гуманітарного змісту в 10-11 класах, а також у позаурочній роботі.

Автор методичного посібника активно співпрацює з Українським центром вивчення історії Голокосту з 2011 року. За цей період Тетяна Москаленко була активним учасником низки загальноукраїнських освітніх проектів, що їх проводив УЦВІГ на теренах України. Зокрема, авторка брала активну участь в науковому та освітньому проекті Центру що мав назву «Історія Голокосту та права людини» в 2011-2012 роках. Саме зміст та методичні розробки в рамках цього проекту стали вирішальним фактором для Т. Москаленко в її рішенні підготувати даний методичний посібник з проблем методики викладання історії Голокосту в середніх навчальних закладах сучасної України.

Я. Тинченко. Під зіркою Давида. Єврейські національні формування в Україні в 1917–1920 роках: науково-популярне видання. К.: Темпора, 2014 — 168 с.: іл.

Книжка «Під зіркою Давида» присвячена спробі утворення єврейських збройних формувань в роки війни за незалежність України 1917-1920 роках. Особливий акцент наголошений на утворенні єврейських загонів самооборони, а також участі євреїв у боротьбі армії УНР та Української Галицької Армії за незалежну українську державу. Окрему увагу автор зосереджує на спробі створення сіоністських збройних формувань, бійці яких згодом зіграли важливу роль у боротьбі за створення Держави Ізраїль.

Загалом, слід відзначити, що монографія Я. Тинченко зачіпає важливий чинник спільної історії українського та єврейського народів, взаємин сучасних держав України та Ізраїлю, а саме участь та внесок українського єврейства в розвиток єврейського національного руху, створенню різних політичних напрямів сіонізму та в будівництві сучасної держави Ізраїль. Певною мірою це перспективний напрям досліджень для сучасних українських та ізраїльських істориків, що обрали темою своїх академічних уподобань проблематику українсько-єврейських стосунків...







**Холокост в Криму. 1941–1944 г. Документы и материалы. /Сост. Б.Г.Берлин Д.В. Омельчук — Симферополь: Н. Орианда, 2013. — 184 с.: илл.**

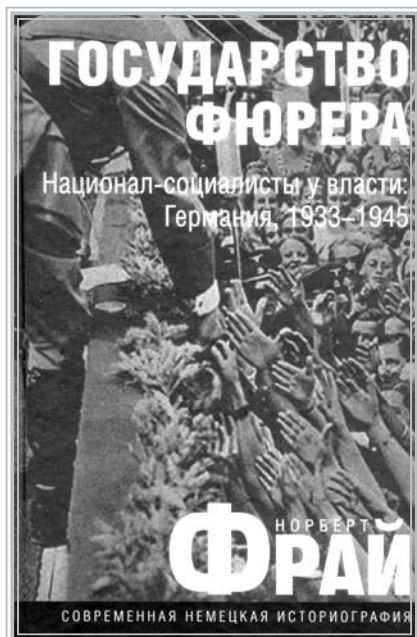
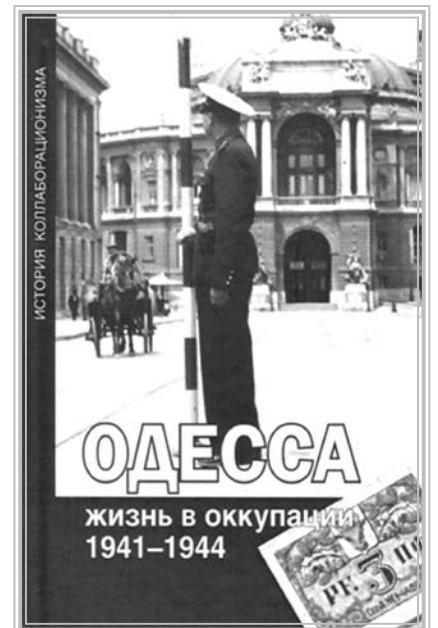
Збірник документів і матеріалів «Холокост в Криму. 1941–1944» знайомить читачів з однією з найбільших трагедій в історії Криму — вбивству десятків тисяч людей за етнічною ознакою в роки нацистської окупації України. Жорстоке та немилосердне вбивство значної частини населення півострова: євреїв, кримчаків, ромів представлено документальними свідченнями, архівними документами. Багато з цих документів були невідомі широкому загалу раніше та вводяться в науковий обіг вперше. Збірник документів підготовлений колективом упорядників, на базі архівосховища Державного Архіву в Автономній Республіці Крим та з використанням документів Служби безпеки України.

Для істориків, краєзнавців, викладачів, широкого кола читачів.

**Одесса: жизнь в оккупации. 1941–1944/сост., отв. ред., авт. вступ. Статьи О. В. Будницкий. — М.: Политическая энциклопедия, 2013. — с.: ил.**

По словам Александра Верта, автора знаменитой «России в войне 1941–1945», многие одесситы «чувствовали себя как рыба в воде, во внешне беспечной Одессе, какой она была при Антонеску, — с ее ресторанами и «черным рынком», ее домами терпимости и игорными притонами, клубами для игры в лото, кабаре и всеми другими атрибутами «европейской культуры», в том числе оперой, балетами и симфоническими оркестрами». Период оккупации стал временем жесточайшего террора для одесситов. И в тоже время это был период свободного предпринимательства, своеобразного неонэпа, резко отличавшего Одессу от других оккупированных городов Советского Союза...

В настоящую книгу включены воспоминания об Одессе в период оккупации, извлеченные из Бахметевского архива Колумбийского университета (Нью-Йорк) и эмигрантских изданий. Выход в свет этой книги состоялся в рамках программы Центра фундаментальных исследований Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики».



**Фрай Н. Государство фюрера: Национал-социалисты у власти; Германия 1933–1945. — М. : Российская политическая энциклопедия, 2009. — 255с.**

Книга немецкого историка Н. Фрая представляет собой классическое исследование политической, экономической, социальной и культурной истории Третьего Рейха. Автор выделяет три фазы внутреннего развития «государства фюрера»: фазу формирования, завершившуюся так называемым путчем Рема, фазу консолидации, когда в Германии достиг рассвета «миф о фюрере» и отчасти стало реальностью пропагандированное нацистами «народное сообщество» и, наконец, фазу жесткой радикализации, после начала Второй мировой войны.

Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН) поддерживает серию изданий под названием «Современная немецкая историография». Именно в этой серии и вышла монография немецкого историка Н. Фрая. Перевод с немецкого Л.Ю. Пантиной; научный редактор А.Ю. Ватлин.

Книга предназначена для специалистов по новейшей истории Германии, преподавателей, студентов, всех, интересующихся историей 20 века.





## ОГОЛОШЕННЯ

Український центр вивчення історії Голокосту анонсує відкриття окремого розділу нашого вебсайту, який присвячено трагічній долі ромської меншини на теренах України під час панування націонал-соціалістичного режиму та Другої світової війни. Даний розділ вебсайту є частиною дослідницького та освітнього проекту «Геноцид ромів (циган) в добу окупації України (1941–1944): дослідження, викладання, увічнення пам'яті», що його виконує УЦВІГ за підтримки німецького фонду «Пам'ять, відповідальність та майбутнє».

Потрапити до цього розділу вебсайту можна двома способами:

1. На вебсайті УЦВІГ [www.holocaust.kiev.ua](http://www.holocaust.kiev.ua) натиснути у вертикальному меню зліва кнопку «Геноцид ромів України»
2. Або ввести в адресну строку Вашого веб-браузера (Internet Explorer, Mozilla Firefox, Chrome та ін.) таку адресу: [romagenocide.com.ua](http://romagenocide.com.ua)

Новий розділ вебсайту створений з метою активізувати спілкування усіх, хто долучиться до вивчення цієї проблематики, та створити онлайн-ресурс, який допоможе знайти і використати під час роботи довідкові матеріали або

сучасну літературу за темою. На цій сторінці відвідувачам пропонуються такі відомості:

- Новини проекту;
- Бібліографію та повнотекстові публікації вітчизняних та зарубіжних науковців з питань ромської історії та геноциду ромів;
- Методичні розробки стосовно проведення пошукової роботи, шляхів пошуку очевидців та правил фіксації усно-історичних свідчень;
- Теми та допоміжні матеріали для підготовки та написання шкільних дослідних робіт;
- Форум з обміну думками про стан та подальший розвиток проекту;
- Корисні посилання за темою геноциду ромів під час Другої світової війни, та ін.

Запрошуємо всіх брати участь у наповненні цього розділу нашого вебсайту. Матеріали, запити та пропозиції прохання надсилати координатору проекту за адресою [holocaust\\_studies@ukr.net](mailto:holocaust_studies@ukr.net)

Організатори проекту планують розширювати та поповнювати сайт — слідкуйте за оновленнями та долучайтеся до цього!

*З повагою,*

*Михайло Тяглий, науковий співробітник УЦВІГ*

## АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРУ

- Науково-методичний семінар-подорож «Історія Голокосту на теренах Західної України та Східної Польщі» (Львів — Люблін, червень, 2014 р.)
- Науковий семінар-подорож «Дослідження проблематики історії Голокосту та інших геноцидів» (Берлін, серпень, 2014 р.)
- Освітній семінар-школа з методики викладання історії Голокосту (Чернігів, серпень, 2014 р.)
- «Захистимо пам'ять»: проект триває. (серпень-вересень, 2014 р.)
- Літня Школа польського Центру досліджень Голокосту (Краків, липень, 2014 р.)
- Літня школа з юдаїки Центру міської історії (Львів, липень, 2014 р.)
- Проект «Доля ромів на теренах окупованої України під час Другої світової війни: дослідження, викладання та увічнення пам'яті загиблих» (серпень-вересень, 2014 р.)
- Методичні розробки вчителів.
- Нові видання Центру.
- Новини бібліотеки Центру.

### Адреса редакції:

Український центр  
вивчення історії Голокосту  
вул. Кутузова, 8, кім. 109  
01011, Київ-11, Україна  
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30

### Редакційна колегія:

*Анатолій Подольський*  
*Михайло Тяглий*  
**Верстка:** *Руслан Руденко*

Видруковано в ДГВПП

«Зовнішторгвидав України»

Адреса:

м. Київ, вул. Воровського, 22,

Тел.: +38 (044) 234-33-04

Наклад: 1000 примірників

<http://www.holocaust.kiev.ua>, e-mail: [uhcenter@holocaust.kiev.ua](mailto:uhcenter@holocaust.kiev.ua)

Видання здійснено за підтримки Фонду Конрада Аденауера.

Представництво в Україні. Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS)